

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav románských studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Nicole Márfoldi

Mužský a ženský pohľad na koloniálnu vojnu
(António Lobo Antunes a Lídia Jorgeová)

Masculine and Feminine View of the Colonial War
(António Lobo Antunes and Lídia Jorge)

Praha 2012

Vedoucí práce: PhDr. Vlasta Dufková, Ph.D.

Chcem sa poďakovať vedúcej práce Dr. Vlaste Dufkovej za mimoriadne cenné podnety a rady, za múdre vedenie, trpezlivosť a ľudský prístup ako aj za to, že mi je osobným vzorom.

Ďakujem svojim rodičom, že mi umožnili študovať, že ma vždy podporovali či keď to bolo nutné, že láskavo vyslovili slová konštruktívnej kritiky. Ďakujem, že mi vštiepili lásku k písanému slovu a úctu k vzdelaniu.

Ďakujem starým rodičom, ktorí mi vždy verili a nikdy o mne nepochybovali.

Ďakujem Stasovi, že mal so mnou trpezlivosť, keď som písala túto prácu a preniesol nápory môjho zlého naladenia s odzbrojujúcim mlčaním. Ďakujem, že ma povzbudzoval a chápal.

Ďakujem súrodencom Renate a Ronimu a dobrým kamarátom, menovite zvlášť Denise Tóžerovej a Petre Hrušovskej.

Ďakujem zdroju sily, ktorá ma prevyšuje.

Prehlasujem, že som bakalársku prácu vypracovala samostatne, že som riadne citovala všetky použité pramene a literatúru a že práca nebola využitá v rámci iného vysokoškolského štúdia či k získaniu iného alebo rovnakého titulu.

V Prahe dňa 27. 07. 2012

Nicole Márfoldi

Zoznam použitých skratiek

CM – A costa dos murmúrios

JD – Jidášova díra

OC – Os cus de Judas

Obsah

Úvod	7
1. Historický kontext	9
1.1. Portugalsko v období Nového štátu	9
1.2. Portugalci a koloniálna Afrika	10
1.2.1. Dve línie portugalského sebvymedzenia	11
1.3. Koloniálna vojna	13
1.4. Klinčeková revolúcia ako medzník	14
1.5. Situácia v literatúre	15
2. António Lobo Antunes a jeho tvorba	17
2.1. <i>Judášova diera</i>	17
3. Lídia Jorgeová a jej tvorba	19
3.1. <i>Šuškejúce pobrežie</i>	19
4. Pozícia muža a ženy v koloniálnej vojne	21
4.1. Vojna ako presah do každodennej sféry	23
4.2. Vojna ako osobná krivda	24
5. Pamäť, história, trauma a ich prežitie	27
5.1. Prebudovanie osobnosti	27
5.2. Uviaznutie v noci bez rána	28
6. Odmietnutie salazarovských ideálov	29
6.1. Koncept hrdinstva a vina	29
6.1.1. Abstraktné dôvody a konkrétne utrpenie	29
6.1.2. Oklamaní pseudohrdinovia	31
6.2. Postavenie ženy	33
6.2.1. Žena ako pasívna poslucháčka	34
6.2.2. Emancipovaná žena	35
6.3. Rasizmus	37
6.3.1. Uznanie africkej vitality	38

6.3.2. Odsúdenie kolonizačnej misie.....	39
Záver.....	41
Resumo – O olhar masculino e feminino sobre a guerra colonial (António Lobo Antunes e Lídia Jorge)	42
Summary – Masculine and Feminine View of the Colonial War (António Lobo Antunes & Lídia Jorge)	44
Resumé – Mužský a ženský pohľad na koloniálnu vojnu (António Lobo Antunes a Lídia Jorgeová)	45

Úvod

Tradičia býva silne zakorenená. To, načo sme zvyknutí, považujeme zväčša automaticky za pravdu. Mimoriadny význam má preto revízia zažitých predstáv. Portugalsko muselo v 20. storočí prehodnotiť hneď niekoľko svojich postojov – k zámoriu, ku kolonizovaným národom, k ženám či k sebe samému. Zvlášť naliehavo táto nutnosť vyvstala po tzv. Klinčekovej revolúcii, ktorá r. 1974 vytvorila podmienky k tomu, aby sa krajina stala demokratickou a pluralítnou spoločnosťou.

Každá revolúcia je zákonite začiatkom novej etapy. Už z etymológie slova vyplýva, že sa pri nej svet „obrúti naruby“.¹ Bývalé Československo a Portugalsko spája, že majú vlastnú, relatívne nedávnu skúsenosť s takýmto vše zasahujúcim obratom. Obe krajiny sa s ňou pritom stretli v nenásilnej podobe, na západnom cípe Európy sa symbolom stalo rozdávanie kvetín, u nás, v srdci starého kontinentu, štrnganie kľúčmi. Táto symbolika získava nový rozmer, keď si uvedomíme, že klinček (*cravo*) sa v portugalčine povie rovnako ako klinec. Akoby Portugalci chceli pevne uzatvoriť dvere za minulosťou, zaklincovať ich, kým u nás bola primárna túžba otvoriť sa svetu.

V Portugalsku však končila omnoho dlhšia etapa než našich štyridsať rokov socialistickej totality. Portugalci sa po Klinčekovej revolúcii zriekli svojich kolónií, hoci zámorie predstavovalo významný konštituent ich národnej identity, a to už od začiatku objavných plavieb v 15. storočí.

Afričania museli za svoju nezávislosť bojovať v takmer trinásť rokov trvajúcej koloniálnej vojne. Po ukončení ozbrojeného konfliktu sa spoločnosť k tejto téme zámerne nevracala a snažila sa tak zabrániť jatreniu rán. Pri katarzii zohráva mimoriadnu úlohu literatúra a boli to práve spisovatelia poaprílovej generácie, kto citlivú kapitolu portugalských dejín znova otvoril.

Táto práca sa zameriava na dve diela o koloniálnej vojne, *Judášovu dieru* (*Os cus de Judas*, 1979) od Antónia Lobo Antunesa a *Šuškejúce pobrežie* (*A costa dos murmúrios*, 1988) z pera Lídie Jorgeovej. Oba romány držia primát v počte vydaní a prekladov, pokiaľ ide o román s touto tematikou napísaný mužom či ženou. Rovnako vynikajú aj kvalitou svojho spracovania. Spája ich, že autori majú osobnú skúsenosť s pobytom v Afrike počas

¹ Z lat. *revolvere* – otočiť, obrútiť.

koloniálnej vojny. Konflikt jednohlasne odsudzujú a vznášajú obžalobu proti salazarovským ideálom, ktoré Portugalcov priviedli na africké fronty.²

V tejto práci skúmame otázku, či sa líši mužský a ženský pohľad na koloniálnu vojnu a vyslovujeme možné dôvody, prečo to tak je. Všímame si, či muž a žena zastávali rozličné postavenie v spoločnosti v čase koloniálnej vojny, a teda v akej pozícii boli vo vzťahu k samotnému konfliktu. Pýtame sa, či a ako sa vyrovnávajú s prežitou traumou a pocitom viny. Obe diela rúcajú zažitú mýtu, skúmame ale, či kladú dôraz na rôzne problémy a nakoľko pohlavie rozprávača a autora ovplyvňuje literárnu výpoveď. Konkrétne sa sústredíme na mýtus o hrdinstve, na postavenie ženy a na rasizmus.

² Hoci sa dej *Judášovej diery* a *Suškejúce pobrežie* odohráva po Salazarovej smrti, v práci všeobecne nazývame „salazarizmus“ ideovú koncepciu, na ktorej stál Nový štát (Estado Novo). Rovnako je mienené spojenie „salazarovské Portugalsko“ či „salazarovské ideály“ apod.

1. Historický kontext

Oba romány, ktoré sú v tejto práci analyzované, vychádzajú zo skutočných dejinných udalostí. Nie je ich preto možné pochopiť bez zaradenia do dobového kontextu. Ten je však, prirodzene, prepojený na celé národné dejiny, ktoré sú späté s najslávnejšou epochou – zámorskými plavbami v 15. – 16. storočí.

Portugalci postavili svoj národný obraz na pilieroch transkontinentálneho presahu svojej krajiny, a preto bola koloniálna vojna z určitej perspektívy bojom za vlastnú identitu. Keď sa rozhodli brániť integritu svojej ríše, zostali sami proti všetkým. Ostatné koloniálne mocnosti sa svojich zámorských dŕžav vzdávali omnoho ľahšie, a tak Portugalsko drží primát nielen v získaní území mimo materskú krajinu, ale aj v zrieknutí sa ich. Dôvodom je práve spätosť s minulosťou a s tradíciou.

1.1. Portugalsko v období Nového štátu

Konflikt bol plodom svojej doby, poznačenej konzervatívnym lipnutím na tradícii. Od vzniku Portugalska stál na jeho čele monarcha a národné dejiny sa chápali predovšetkým ako kronika vládnucej dynastie.

Avšak po návrate kráľovského dvora z Brazílie, kam sa presunulo ťažisko vlády po napoleonovskej invázii na Pyrenejský polostrov roku 1807, sa postupne oslabovala moc panovníka. Rozpory medzi liberalistami a absolutistami vystriedala koncom 19. storočia otázka, či je monarchia vôbec schopná vyriešiť prehlbujúci sa hospodársky prepád. Dôveru v kráľa naštrbilo najmä britské ultimátum, ktoré roku 1890 ukázalo, aká je skutočná sila niekdajšej veľmoci. Portugalsko muselo odstúpiť svojmu tradičnému spojencovi územie medzi Angolou a Mozambikom, ktoré považovalo za svoje (tzv. ružová mapa). Keď boli roku 1908 zabití pri atentáte kráľ Karol I. a následník trónu princ Ľudovít Filip a na trón zasadol zaskočený Manuel II., vytvorili sa podmienky na reálnu zmenu zriadenia. Vojenské povstanie z roku 1910, ktoré podporovala široká verejnosť, viedlo k vyhláseniu republiky v čase, keď v Európe mali rovnakú formu vlády jedine Švajčiarsko a Francúzsko.

Táto alternatíva ale nepriniesla žiadanú stabilitu. Krajinu oslabovalo neustále striedanie vlád a keďže si Portugalci žiadali upokojenie situácie, spočiatku podporovali vládu pevnej ruky. V krajine silnel pravicový extrémizmus ako portugalská, resp. iberská odpoveď na dobový kontext, v ktorom zohral významnú rolu celosvetový vzostup ľavice.

Po vojenskom puči v máji 1926 sa ako minister financií po prvý raz dostal do vlády António de Oliveira Salazar. Keď sa v rokoch 1930 – 1931 začal profilovať tzv. Nový štát

(Estado Novo), vytvorili sa podmienky k tomu, aby si bývalý profesor ekonómie z Coimberskej univerzity udržal moc ešte takmer štyri desaťročia. Hoci sa nikdy nestal prezidentom, pozície ministra financií, ministra kolónií, ministra vojny a zahraničných vecí či kreslo predsedu vlády, niekedy viaceré súčasne, mu umožnili koncentrovať moc vo svojich rukách.

Pre obdobie Nového štátu je charakteristická cenzúra a neustále sledovanie občanov. Režim sa opieral o tajnú štátnu políciu PIDE (Polícia Internacional e de Defesa do Estado), ktorá rozpútala vlnu represálií. Dlhobola povolená len jedna politická strana, União Nacional (Národný zväz). Fašisticky orientované boli organizácie Legião Portuguesa (Portugalská légia), ktorá mala chrániť režim, a Mocidade Portuguesa (Portugalská mládež), s úlohou vychovávať vlastencov.

Napriek tomu, že Salazar sympatizoval s mocnosťami Osy, Portugalsko si v druhej svetovej vojne zachovalo neutralitu. Navonok sa Nový štát snažil pôsobiť ako demokratický a voľby prebiehali podľa ústavy, no opozícia v nich nemala podmienky k reálnemu úspechu. Západné krajiny podporovali režim z obavy pred rastúcou popularitou ľavice na Pyrenejskom polostrove. Portugalsko sa tak mohlo stať jednou zo zakladajúcich krajín NATO (1949) a vstúpilo aj do OSN (1955). V studenej vojne sa Lisabon postavil na stranu USA, ale neskôr, najmä počas vlády prezidenta Kennedyho, vzájomné vzťahy výrazne ochladli.

Hoci sa zdalo, že Salazarova politika slávi úspech, na domácej pôde silnela opozícia. Jej predstavitelia mali množstvo priaznivcov a mená ako Henrique Galvão, Humberto Delgado, Marcelo Caetano či Mário Soares jej popularitu zvyšovali. Keď sa diktátor stiahol roku 1968 zo zdravotných dôvodov z politického života a jeho miesto zaujal Marcelo Caetano, niekdajší rektor lisabonskej univerzity, koloniálna vojna zúrila už sedem rokov v troch zámorských územiach – v Angole, v Mozambiku a vo vtedajšej Portugalskej Guinei, no jej koniec bol stále v nedohľadne.

1.2. Portugalci a koloniálna Afrika

Portugalsko sa urputne bránilo zrieknutia kolónií, pretože boli prepojené na ich národný sebaobraz. Najvýznamnejšie medzníky v portugalských dejinách totiž predstavujú udalosti spojené s dobývaním a objavovaním. Hoci z časového hľadiska ide len o moment v histórii, obdobie rozmachu sa neustále pripomínalo požiadavkou obnoviť bývalé panstvo. Po úspechoch totiž nasledovala

...strata nezávislosti, strata kráľa, strata Brazílie, strata transkontinentálnej ružovej mapy, strata monarchie, strata republiky, strata Indie a strata Afriky.³

Keď Portugalsko zaujalo v 17. storočí po personálnej únii so Španielskom pozíciu periférie Európy, začalo nazerať samo na seba ako na akýsi ostrov.⁴ Hoci krajina svoje významné postavenie už navždy stratila, predstava o vlastnej veľkosti prežívala vďaka zámorským dŕžavám. Okrem indických enkláv Damão, Diu a Goa k nim v Ázii ešte patrili Východný Timor a Macau, no predovšetkým Angola, Mozambik, dnešná Guinea-Bissau, Kapverdy či Svätý Tomáš a Princov ostrov v Afrike. Všetky tieto portugalské územia pripomínali niekdajší „priestorový kanibalizmus“ krajiny.⁵ Mali preto zvláštny mýtický význam a zrieknutie sa kolónií si vyžadovalo nové definovanie seba samých.

1.2.1. Dve línie portugalského sebavymedzenia

Portugalská identita, ktorá sa v priebehu času menila – a jednu z jej premien prinieslo aj stiahnutie vojsk z frontov koloniálnej vojny – má dva póly. Jeden predstavoval, a v modifikovanej podobe stále predstavuje, obraz o sebe ako o koloniálnej mocnosti, druhý tvorí vedomie, že Portugalsko je malá krajina. Je to

...večne rozpoltená identita Portugalska ako „nehegemonického európskeho národa a národa, ktorý sa rozšíril po celom svete.“⁶

Podľa tradičnej predstavy romantických historikov sa portugalský národ konštituoval počas *reconquisty*. Iberský polostrov tak prišiel prostredníctvom tejto ranej skúsenosti do bezprostredného kontaktu s iným oveľa skoršie ako zvyšok Európy. Vznikla tu preto potreba vyrovnat' sa s mnohorakosťou:

³ „...the loss of independence, the loss of king, the loss of Brazil, the loss of a transcontinental *mapa cor-de-rosa*, the loss of monarchy, the loss of republic, the loss of India, the loss of Africa.“ PERES, Phyllis. *Love and Imagination among the Ruins of Empire: António Lobo Antunes's Os Cus de Judas and O Fado Alexandrino*. In: *After the Revolution: Twenty Years of Portuguese Literature, 1974-1994*. Ed. Helena Kaufman e Anna Klobucka. Lewisburg: Bucknell University Press, 1997, s. 192.

⁴ Cf. LOURENÇO, Eduardo. „Evropa a my“. Prel. Vlasta Dufková. In: *Chaos a nádhera*. Praha: Dauphin, 2002, s. 30.

⁵ „spatial cannibalism“ PERES, Phyllis. Op. cit., s. 192.

⁶ „Portugal's always doubled identity, that of a ,nonhegemonic European people and a people of widespread global dispersion“ LOURENÇO, 1990 in Peres, Phyllis. Op. cit., s. 189.

To, ako Portugalci nazerajú na iné, má hlboké korene. Krajina sa vymedzila dvojakým spôsobom – vyhnaním Arabov a Berberov, no zároveň zachovaním časti tohto obyvateľstva, ktoré sa stalo menšinou, avšak ešte stále neodmysliteľnou. K tejto menšine sa pridali Židia, ako aj Cigáni. (...) Preto prvá veľká národná úloha spočívala v domestikácii inakosti.⁷

Intenzita konfrontácie s rozdielnymi kultúrami sa zvýšila práve v dôsledku zámorských objavov. Stáročia trvajúce vzťahy medzi Portugalskom a zámorím sa však od počiatku niesli v znamení portugalskej nadradenosti. Portugalci verili, že ich národ má zvláštne dejinné poslanie, ktoré spočíva v šírení kresťanskej viery do celého sveta. Táto mesianistická línia zaznieva v Camõesovom oslavnom epose *Lusovci* a jeden zo svojich vrcholov dosiahla v diele pátra Vieiru:

To je cieľ, ku ktorému si Boh vyvolil spomedzi všetky národy práve ten náš, ktorý sa zovie rýdzim vo viere a je milovaný pre svoju zbožnosť. Toto sú tí cudzí a vzdialení ľudia, ku ktorým nám zaslúbil, že prinesieme jeho presväté meno. Je to jeho ríša, ktorú chce naším prostredníctvom rozšíriť a na nás založiť, a toto je, bola a vždy bude najväčšia a najznamenítejšia sláva portugalskej neohrozenosti, horlivosti, nábožnosti a kresťanskosti.⁸

Napriek tomu sa Portugalci stotožnili s konceptom lusotropikalizmu, ktorý rozpracoval brazílsky sociológ Gilberto Freyre. Portugalská kolonizácia sa podľa neho odlišovala od všetkých ostatných svojím prístupom k miešaniu rás, čím vytvára predstavu rasovej demokracie. Oficiálna rétorika v období salazarizmu vychádzala z tohto Freyreho názoru a tvrdila, že v portugalských kolóniách neexistuje rasizmus ako inde, a prítomnosť Portugalcov teda Afričanov nijako neohrozuje.

⁷ „O discurso português aplicado ao Outro possui raízes profundas: o país definiu-se de maneira dupla, expulsando árabes e bérberes, mas conservando uma parte destes grupos, que se transformou em minoria, todavia indispensável. A esta minoria somaram-se os judeus, assim como os ciganos. (...) O primeiro grande trabalho nacional consistiu por isso na domesticação da alteridade.” HENRIQUES, Isabel de Castro. *Os pilares da diferença: relações Portugal-África, séculos XV-XX*. Casal de Cambra: Caleidoscópio, 2004, s. 25.

⁸ „Este é o fim para que Deus entre todas as nações escolheu a nossa com o ilustre nome de pura na Fé, e amada pela piedade: estas são as gentes estranhas e remotas, aonde nos prometeu que havíamos de levar seu Santíssimo Nome; este é o império seu, que por nós quis amplificar e em nós estabelecer; e esta é, foi e será sempre a maior e melhor glória do valor, do zelo, da religião e da cristandade portuguesa.” VIEIRA, António. *S. Da Epifania*. Porto: Ed. Lello & Irmão, 1959, II, s. 5.

Portugalci definovali sami seba vo vzťahu k svojim kolóniám a k ich obyvateľom v dvoch rovinách, ktoré boli navzájom antagonické. Disponovali vďaka tomu širokým spektrom obranných argumentov pre kolonizačnú ideu.

1.3. Koloniálna vojna

Vo väčšine európskych kolónií v Afrike sa vytvorili podmienky pre získanie nezávislosti v roku 1960 a tento míľnik aj býva označovaný ako rok Afriky. Portugalsko sa však odmietalo dobrovoľne vzdať nároku na svoje teritória a priznať im právo na sebaurčenie. Salazar totiž politiku

...nevnímal jako konflikt svobody a nesvobody, nýbrž jako věčný svár řádu a chaosu.⁹

Poriadok predstavovalo zachovanie statusu quo. Avšak ohlasy prebiehajúcej dekolonizácie neobišli ani zámorské súčasti Portugalska a ríša sa vzápätí začala otriasať vo svojich základoch.

Prvé nepokoje prepukli v Angole vo februári 1961. Padla ilúzia, že temer päťstoročné súžitie Portugalcov a Afričanov má nekonfliktnú povahu. Koncom toho istého roka Portugalsko prišlo o svoje indické územia po tom, čo ich anektovala India. Túto stratu krajina pociťovala zvlášť bolestne, pretože boli chápané ako pripomienka ich niekdajšej pozície svetovej námornej veľmoci. V júli 1962 sa ozvali prvé výstrely v Portugalskej Guinei a o dva roky neskôr tiež v poslednej veľkej súčasti impéria, v Mozambiku.

Vojna za oslobodenie portugalských kolónií znamenala, že Portugalci zostali „hrdo sami“ proti celému svetu.¹⁰ Oba svetoví lídri, USA aj ZSSR, podporovali Afričanov. Je teda možné vnímať tento stret ako mikrokonflikt v rámci makrokonfliktu rozmerov studenej vojny, z čoho vyplýva, že Portugalci mali veľmi ťažkú pozíciu. Nielenže museli nájsť kľúč k úspechu na boj v modernej rozptýlenej vojne, ale ich protivníci dostávali aj materiálnu a finančnú pomoc od svetových veľmocí.

Samotný africký odboj sa delil na viacero frakcií, buď ľavicovo, alebo pravicovo orientovaných. Situáciu ešte väčšmi komplikovali rôzne kmeňové spory vnútri odbojových

⁹ KLÍMA, Jan. *Poslední koloniální válka*. Praha: Libri, 2001, s. 84.

¹⁰ Salazar vyzval 18. februára 1965 Portugalcov, aby bránili impérium, hoci by to malo znamenať, že zostanú hrdo sami.

skupín a bolo zrejmé, že nejednota bude pretrvávajúť aj po dosiahnutí samostatnosti. Salazar na túto hrozbu tiež opakovane upozorňoval a slúžila mu ako podporný argument pre udržanie si moci v zámorí.¹¹

1.4. Klinčeková revolúcia ako medzník

Koniec portugalského kolonializmu ohlásila až tzv. Klinčeková revolúcia. Ukončenie konfliktu, ktorý krajinu oslaboval viac ako trinásť rokov, bolo jednou z hlavných požiadaviek revoltujúcich. V Afrike padlo vyše 8800 Portugalcov, 30 tisíc utrpelo zranenie, 4500 ich zostalo zmrzačených a asi 100 tisíc vojakov bolo trvale poznačených psychickými traumami.¹² Na strane partizánov je vojnová bilancia oveľa nepriaznivejšia, presné čísla však nie sú známe. Pre portugalských mužov pritom platila branná povinnosť.

Ako Klinčeková revolúcia býva označované vojenské povstanie, ktoré 25. apríla 1974 definitívne zavŕšilo éru Nového štátu. Názov sa vžil podľa symbolického aktu, pri ktorom naradované obyvateľstvo vkladalo vojakom do pušiek kvetiny. Tento dátum vytvára pomyselnú deliacu čiaru v politickej, sociálnej, ekonomickej či kultúrnej oblasti. Nástup novej éry sa dokonca často pripodobňuje k dynastickej výmene zo 14. storočia, kedy na trón zasadli panovníci z Avisu a začalo s nimi najslávnejšie obdobie portugalských dejín, ktoré vtislo Portugalcom ich identitu:

Takto sa 25. apríl chápal ako symbolický moment, ktorým začína nová éra v dejinách Portugalska, kedy budú vykompenzované všetky sny, prežité frustrácie a úzkosti.¹³

Po odchode z Afriky sa objavila nová úloha – opätovne premyslieť Portugalsko, národný obraz o sebe samých, pretože ako hovorí Eduardo Lourenço,

...s pádem nejstarší evropské koloniální říše se zhroutila celá jedna stěna našeho *symbolického* prostoru.¹⁴

¹¹ Cf. KLÍMA, Jan. Op. cit., s. 33.

¹² Cf. *ibid.*, s. 169.

¹³ „Entendia-se assim o 25 de Abril como o momento-símbolo de início de um novo tempo na história de Portugal, em que todos os sonhos, frustrações passadas e ansiedades seriam compensados.” RIBEIRO, Margarida. Percursos Africanos: A Guerra Colonial na Literatura Pós-25 de Abril. *Portuguese Literary & Cultural Studies*, 1998, núm. 1, Fall, s. 126.

V ďalšom smerovaní sa Portugalsko priklonilo k Európe a príznačne sa v tejto súvislosti zvykne hovoriť, že je to posledný kontinent, ktorý objavilo.¹⁵

1.5. Situácia v literatúre

Vďaka Klinčekovej revolúcii sa vytvorili podmienky k tomu, aby bolo umenie skutočne slobodné a nemuselo sa podriaďovať diktátu štátu. V intelektuálnom živote sa však po 25. apríli rozhostilo akési ticho.¹⁶ Nastalo obdobie vyčkávania a kladenia si otázok.

Mlčanie bolo prelomené koncom 70. rokov, kedy začali publikovať spisovatelia, ktorí dokázali otvoriť otázku minulosti.

V ich dielach je neustále miešanie časov a priestorov v čase rozprávania výrazom možného vyrovnávania sa s prežitou dobou, s krajinou, so sebou samým a so svetom. Román sa stal akousi „kronikou doby“, spisom o národnej a osobnej histórii, v ktorom bola revízia národnej identity teda zároveň revíziou osobnou.¹⁷

Kľúčovými témami sa stali ohliadnutie za obdobím pred Klinčekovou revolúciou, zmeny, ktoré priniesla a rôzne podoby návratu, či už z emigrácie, z exilu alebo z koloniálnej vojny. Často obsahovo nadväzujú na neorealizmus tým, že hodnotia skutočnosť.

Je sporné, či môžeme hovoriť o literatúre o koloniálnej vojne ako o samostatnej kapitole. Literárna kritika ešte nezaujala jednoznačné stanovisko, no zdá sa, že prevláda názor zastávajúci opodstatnenosť tohto označenia.¹⁸

Autori sú vždy tí, ktorí sa nejakým, hoci aj veľmi osobitným spôsobom vojny zúčastnili, ako to je v prípade Lídie Jorgeovej. Podľa Margaridy Ribeirovej to je dané skutočnosťou, že v salazarovskom Portugalsku neexistovalo nezávislé spravodajstvo, ktoré by o konflikte informovalo.¹⁹ Zároveň má svoj význam aj snaha ozvať sa proti porevolučnému

¹⁴ LOURENÇO, Eduardo. „Evropa a my“. Prel. Vlasta Dufková. In: *Chaos a nádhera*. Praha: Dauphin, 2002, s. 34.

¹⁵ Cf. PERES, Phyllis. Op. cit., s. 189.

¹⁶ Cf. RIBEIRO, Margarida. Op. cit., s. 134.

¹⁷ „Nas suas obras a constante mistura de tempos e espaços no tempo da narração é a expressão do ajuste de contas possível com o tempo vivido, vom o país, com eles, com o mundo. O romance tornou-se como a ”crónica do tempo,” a escrita da história nacional e pessoal em que consequentemente a revisão da identidade nacional era também uma revisão da identidade pessoal.” Ibid., s. 135.

¹⁸ Cf. ibid., s. 136 – 138.

¹⁹ Cf. ibid., s. 138.

celospoločenskému prehliadaniu prežitej traumy, ktoré spočívalo v mlčaní. Tón, akým hovoria, je

...prejavom nesúhlasu s tým, čo v tej dobe ľavica aj pravica považovala za riešenie, ako vybudovať nové Portugalsko. Išlo o ambivalentné, i keď zároveň prirodzené pokušenie umlčať celú poznamenanú spoločnosť, a tým ju oslobodiť od ťarchy fašistického režimu a dlhej koloniálnej vojny.²⁰

Osobitý fenomén predstavuje prudký nárast publikovania diel, ktoré napísali ženy. Po prvýkrát v dejinách Portugalska uverejňovalo svoje diela aspoň toľko autoriek, koľko autorov.²¹ Tento vzrast je možné vysvetliť jednak vôľou žien hovoriť samy za seba, jednak porevolučnou politickou tendenciou výraznejšie presadzovať ich práva.²² Ženský pohľad si pritom všíma iné odtienky a často upozorňuje na odlišné problémy než dlho prezentovaná mužská optika.²³

²⁰ „...manifestação contra o que parecia à data a solução encontrada por esquerdas e direitas para a construção de um novo Portugal e que se resumia numa ambígua, mas natural, tentação de fazer calar toda a sociedade vitimizada e de assim aliviar do peso de um regime fascista e de uma guerra colonial prolongada.” Ibid., s. 138.

²¹ Cf. FERREIRA, Ana Paula. *Reengineering History: Women's Fictions of the Portuguese Revolution*. In: *After the Revolution: Twenty Years of Portuguese Literature, 1974-1994*. Lewisburg: Bucknell University Press, 1997, s. 221 – 222.

²² Cf. ibid., s. 223.

²³ Cf. MAGALHÃES, Isabel Alegro de. *O sexo dos textos*. Lisboa: Caminho, 1995.

2. António Lobo Antunes a jeho tvorba

Ticho, ktoré sprevádzalo citlivú tému, akou bola koloniálna vojna, prelomil po prvý raz António Lobo Antunes. Narodil sa 1. septembra 1942 v Lisabone. Pod vplyvom rodiny síce vyštudoval medicínu a odborne sa špecializoval na psychiatriu, no sám inklinoval skôr k literatúre.

Počas koloniálnej vojny pôsobil ako vojenský lekár v Angole. K nedobrovoľnému pobytu v Afrike sa niekoľkokrát vracia vo svojich literárnych dielach, menovite v prvotine *Slonia pamäť* (1979, Memória de elefante), v *Judášovej diere* (1979, Os cus de Judas) v *Poznaní pekla* (1980, Conhecimento do Inferno) či *Fade v alexandrínoch* (Fado alexandrino, 1983).

Častými témami v jeho tvorbe sú aj revolúcia a rozčarovanie z nej, ironizovanie portugalských dejín či samota. Počnúc románom *O vtákoch* (1981, A explicação dos pássaros) začína obdobie formálneho experimentovania, ktoré dosiahlo vrchol v *Hre o zatratených* (Auto dos danados, 1985). Za toto dielo dostal Veľkú cenu za román a novelu asociácie portugalských spisovateľov (Grande prémio de romance e novela da associação portuguesa dos escritores).

V roku 1990 vyšlo *Pojednanie o vášňach duše* (Tratado das paixões da alma). Pesimistický tón zaznieva v *Smrti Carlosa Gardela* (1994, A morte de Carlos Gardel). Po románoch *Príručka pre inkvizítorov* (1996, Manual dos inquisidores) a *Nádhera Portugalska* (1997, O esplendor de Portugal) nasledovala kniha *Vyzývanie krokodýlov* (1999, Exortação aos crocodilos) a ďalšie romány.

Antunes bol nominovaný na Nobelovu cenu za literatúru. Získal tiež Camõesovu cenu (r. 2007) či Cenu Juana Rulfa (r. 2008), ktorá sa považuje za jedno z najvýznamnejších literárnych ocenení v Latinskej Amerike, ako aj mnoho iných vyznamenaní za svoju tvorbu.

V súčasnosti sa venuje výhradne písaniu kníh a stĺpčekov do novín.

2.1. *Judášova diera*

Judášova diera vzbudila veľký ohlas, keďže otvorene hovorí o tabuizovanej téme, akou bola koloniálna vojna.

Rámcový príbeh je veľmi jednoduchý – vojnový veterán zvädza v bare ženu a rozpráva jej s pohárom v ruke o svojom pobyte v Afrike. Nasleduje pozvanie domov, spoločne strávená noc a ráno bez ilúzií.

Príťažlivá časť je samotné rozprávanie o spomienkach na Angolu. Mladý lekár, čerstvo zosobášený, je povoláný do koloniálnej vojny, aby bránil historický nárok Portugalska na kolónie. V „Judášovej diere“ pocíti na vlastnej koži, aké je to báť sa o holý život a nerozumieť pritom, aký je dôvod, pre ktorý sa bojuje. Spolubojovníci defilujú v epizódnych príbehoch, v rozprávačovom živote však dlho nezostanú, na rozdiel od spomienok na útlak Afričanov a pocit viny.

Po návrate sa mu rozpadne manželstvo a celý život uviazne na mŕtvom bode. Nedokáže sa preniesť cez prežitú traumu, a tak chodí po baroch, hľadá si príležitostné spoločníčky a zrejme rozpráva svoj príbeh.

Názov teda môže odkazovať aj na stav, v akom sa ocitol rozprávačov život, hoci v kontexte knihy a na základe opakovaného explicitného použitia spojenia sa ním bežne označuje zapadákov, ktorým boli africké fronty. Keď čítame titul ako evokáciu nebezpečenstva, ktoré predstavovali v stredoveku plavby na koniec sveta, a teda ako pripomienku počiatkov koloniálnej histórie, tak Lobo Antunes svojím románom tiež vztyčuje pomník odchodu Portugalcov z Afriky.

V tomto kontexte si Peresová všíma podobnosť medzi davom, ktorý sa v *Lusovcoch* zišiel v Beléme, aby vyprevadil moreplavcov, a záplavou Portugalcov lúčiacich sa v *Judášovej diere* s vojakmi:

Tu zhromaždenie nie je svedkom hrdinského zrodenia sa národnej identity (...), ale skôr jej smrti.²⁴

Je pozoruhodné, že jeho príbeh je rozčlenený do dvadsiatich troch kapitol podľa písmen abecedy. Získava tak podobu spisu založeného do archívu:

Je to abeceda odstredivosti, postkoloniálne epické dekonštruovanie impéria, v ktorom imagináciu nahradilo opätovné objavenie.²⁵

²⁴ „Here the crowd is not witnessing the heroic birth of nationhood (...), but rather, its own death.“ PERES, Phyllis. Op. cit., s. 193.

²⁵ „These are the ABCs of ex-centricity, the postcolonial epic deconstruction of empire in which reinvention takes the place of imagination.“ Ibid., s. 194.

3. Lídia Jorgeová a jej tvorba

Lídia Guerreiro Jorgeová sa narodila r. 1946 v algarvskom meste Boliqueime. Ako sama priznala, do svojho rodiska sa vrátila prostredníctvom literárnej tvorby, v ktorej opisuje tamojšiu atmosféru a vzťahy.

Už v ranom veku vedela, že chce písať – v pätnástich rokoch publikovala prvé kratšie prózy – no podľa vlastných slov pochopila, čo to znamená byť spisovateľkou, až keď vyšiel jej prvý román.

V r. 1964 sa presťahovala do Lisabonu, aby tu študovala románsku filológiu so zameraním na literatúru. Neskôr pôsobila ako stredoškolská profesorka. Zväzok s vojakom z povolania ju zaviedol do portugalskej Afriky. Šesť rokov, ktoré strávila v Angole a v Mozambiku, na ňu hlboko zapôsobili. Po návrate viedla literárny seminár na Lisabonskej univerzite. Posledné desaťročia sa venuje výhradne písaniu.

Je autorkou deviatich románov, dvoch zbierok poviedok a jednej knihy pre deti. Najväčší ohlas vzbudili *Deň zázrakov* (O dia dos prodígios, 1980), *Správa o divokom meste* (Notícia da cidade silvestre, 1984), *Šuškejúce pobrežie* (A costa dos murmúrios, 1988) a *Záhrada bez hraníc* (O jardim sem limites, 1995).

Tematické konštanty v jej tvorbe sú rozpor medzi mestským a vidieckym svetom, generačné rozdiely a rôznosť mužov a žien. Dielo Lídie Jorgeovej sa nadá čítať bez toho, aby sme pamätali na skutočnosť, že autorom je autorka. Vnáša do literatúry nový pohľad zo ženskej perspektívy a k tomuto zámeru sa sama hlási.

3.1. *Šuškejúce pobrežie*

Šuškejúce pobrežie vyšlo roku 1988 a hneď sa stalo bestsellerom. Autorka sa v ňom vracia do Mozambiku v čase koloniálnej vojny a prežitie udalosti opisuje zo ženského uhla pohľadu.

Román sa delí na dve časti – začína stať sa „Kobyľky“, ktorá má podobu poviedky a pokračuje ďalšími deviatimi kapitolami, označenými rímskou číslicou.²⁶ Tieto dva celky predkladajú čitateľovi ten istý príbeh, avšak každý z nich iným spôsobom.

„Kobyľky“ sú vyrozprávané v tretej osobe a sústredujú sa na jednu dejovú líniu, ktorou je svadba poručíka portugalskej armády Luísa Alexa s Evitou. V priebehu osláv sa kondenzovane udejú všetky významné udalosti z druhej časti knihy, pričom je využívaná

²⁶ Keďže Eva Lopová v týchto deviatich kapitolách podáva svedčenie, ako sa z Evity vyvinula Eva, vynára sa otázka, či tento počet nemá symbolický ráz.

technika náznakov a „bielych miest“. Pre definovanie tejto časti románu ako poviedky svedčí aj to, že záver, v ktorom po konflikte medzi ženíchom a novinárom svadobčania nájdu mŕtve telo Luísa Alexa a Evita odchádza domov, je kľúčovým bodom príbehu. Aktivuje pritom čitateľovu pozornosť vo vzťahu k skorej prečítanému textu.

Nasledujúcich deväť kapitol predkladá v prvej osobe svoju verziu príbehu aj Eva Lopová, ktorá, ako zisťujeme, je Evita z „Kobyliiek“ o dvadsať rokov neskôr. Vede dialóg s autorom prvej časti. Ten zostáva pre čitateľa nemý, ako to bolo aj v prípade *Judášovej diery*.

Fabula zachytáva Evitin letný pobyt v Afrike, kde je konfrontovaná s atmosférou koloniálnej vojny.²⁷ Prostredníctvom Jaimeho Forzu Leala, Luísovoho kapitána, ktorého slepo obdivuje a jeho manželky Heleny, prezývanej Trójska, zistí, že sa jej muž zmenil z nadšeného študenta matematiky na horlivého vojaka. Táto kríza vzťahu k partnerovi a séria úmrtí na otravu metylalkoholom zblíži otrasenú Evitu s novinárom Álvaroom Sabinom, mozambickým mulatom. Po návrate má Luís Alex na popud Forzu Leala očistiť svoju česť v ruskej rulete, namiesto toho však more vyplaví jeho mŕtve telo a Eva Lopová nechá rozprávanie otvorené úvahami o tom, že z vyrieknutých slov zostane pred ich úplným zánikom len šuškanie, šepot (murmúrios). Súvisí to s názvom knihy a zrejme aj s časťou „Kobylyky“, pretože na začiatku svojho rozprávania tvrdí, že je v nej zachované to podstatné:

...dospela som k záveru, že je v nej [v poviedke] všetko presné a pravdivé, predovšetkým čo sa týka vône a zvuku – povedala Eva Lopová. (CM 1995, s. 41)²⁸

²⁷ Cf. JORGE, Lídia. *A costa dos murmúrios*. 13.^a edição. Lisboa: Dom Quixote, 1995, s. 42. Román bude ďalej uvádzaný v poznámkovom aparáte pod skratkou CM. Za účelom väčšej prehľadnosti bude citácia zaradená priamo do textu, kým v poznámke pod čiarou uvedieme text v origináli.

²⁸ „...concluí que nele tudo é exacto e verdadeiro, sobretudo em matéria de cheiro e de som – disse Eva Lopo.“

4. Pozícia muža a ženy v koloniálnej vojne

Judášova diera a *Šuškejúce pobrežie* sú diela, ktoré majú mnoho styčných bodov. Obe si všímajú

...metaforický návrat do vlastnej krajiny zjavný na tom, že Portugalsko stratilo svoje africké kolónie.²⁹

Rozprávač sa síce fyzicky nachádza v Portugalsku, ale v myslí je v Afrike. Vedie to k rozdvojenému vnímaniu priestoru, vedomému či mimovoľnému.

Od prežitých udalostí ich delí časový odstup – v prípade *Judášovej diery* šesť rokov,³⁰ kým *Šuškejúce pobrežie* sa vracia až o dvadsať rokov späť (CM 1995, s. 35, s. 64, s. 232).

Obe sú vyrozprávané v prvej osobe poslucháčovi opačného pohlavia, ktorého hlas v texte nikdy nezaznie.³¹ Lineárna štruktúra deja je narušená častými odbočkami a komentármi rozprávača. Obaja rozprávači tiež pochádzajú z „dobrej rodiny“ a obom vojna zničí manželstvo.

Naprieč obomi románmi prechádzajú rovnaké obrazy, charakteristické pre Portugalsko či Afriku na sklonku kolonializmu ako napr. nohy vaní v tvare pazúrov pripomínajúce minulosť, aktivistky z Juhoafrickej republiky, tučné herečky na zábavu Portugalcov, privilégia vysokých dôstojníkov, prázdne vlastenecké reči či útlak a ponižovanie Afričanov. Rozprávajú o obesení domorodca na výstrahu, o tom, ako vojaci zarámajú starých a chorých, keďže ostatní utečú či o fotení sa so zajatcom, resp. časťou z jeho tela ako s trofejou. V oboch sa nachádzajú kedysi majestátne budovy určené pre obchodníkov so zvieracími artiklami, ktoré obýva armáda. Pre *Judášovu dieru* je pritom príznačné naskrz negatívne videnie a pre *Šuškejúce pobrežie* spôsob, akým si Eva Lopová spája spomienky so sensorickými vnemami:

²⁹ „...a metaphoric return to the land, patent in Portugal's loss of its African Colonies (...)“ SAPEGA, Ellen. No Longer Alone and Proud: Notes on the Rediscovery of the Nation in Contemporary Portuguese Fiction. In: *After the Revolution: Twenty Years of Portuguese Literature, 1974-1994*. Ed. Helena Kaufman e Anna Klobucka. Lewisburg: Bucknell University Press, 1997, s. 181.

³⁰ ANTUNES, António Lobo. *Os cus de Judas*. 25.^a edição. Lisboa: Dom Quixote, 2004, s. 39. Román bude ďalej uvádzaný v poznámkovom aparáte pod skratkou CJ.

³¹ Plní funkciu Todorovho „narrataire“, čo Pelán prekladá ako „naratár“. Cf. TODOROV, Tzvetan. *Poetika prózy*. Prel. Libuše Valentová a Jiří Pelán. Praha: Triáda, 2000, s. 56.

Chiúme byla poslední díra na východě, nejvzdálenější vojenské ležení, nejpouštěnější a nejubožejší: vojáci spali v kuželovitých stanech přímo na písku, dělili se s krysami o zasmrádlé přitní stanového plátna jako o shnilé ovoce, důstojníci se tísnili ve zchátralé budově bývalého koloniálu z doby, kdy tudy před válkou projížděli cestou k řece lovci krokodýlů (...). (JD 2002, s. 74 – 75)³²

Nezabudla som však, ako si *Stella* uchovávala všetok šmrnc dekadentného hotela premeneného na vojenskú ubytovňu, na jeho prekrásnu halu. Tam teda, v hale (...), zámožní muži cestujúci s Trans-Zambezián Railways rozkladali až do 50. rokov kopy kufrov a slonie kly, než nasadli na parníky a odišli na obchodné jednanie v angličtine. Doliehal sem šepot zlatých koloniálnych časov, a preto sa ešte hovorilo o tom, ako bývali prapôvodné vane postavené na nohách v tvare pazúrov. (CM 1995, s. 44)³³

To, z akého uhla pohľadu sa autori na udalosti pozerajú, súvisí s rôznou pozíciou muža a ženy vo vojne.

Portugalskí vojaci odchádzali do koloniálnej vojny tak, ako kedysi ich predkovia opúšťali prístavy, aby objavovali a dobývali ďaleké kraje. Tradičná úloha žien pritom bola čakať na návrat muža podľa vzoru vernej Penelopy, dúfajúcej v návrat Odyssea.

Salazarovské Portugalsko, ktoré vo svojom konzervatívnom založení videlo miesto ženy v domácnosti, umožňovalo vojakom, aby ich do Afriky sprevádzala rodina. Napriek externej geografickej dislokácii tak žena zostávala aj tisíce kilometrov od Portugalska uzatvorená na mieste, kde mal muž počas vojenskej misie nájsť svoj domov. Jej úloha sa vo svojej podstate nezmenila, ako sa nezmenila ani rola muža, ktorý naďalej tento domov opúšťal.

³² ANTUNES, António Lobo. *Jidášova díra*. Praha: Mladá fronta, 2002, s. 74 – 75. Román bude ďalej uvádzaný v poznámkovom aparáte pod skratkou JD. Za účelom väčšej prehľadnosti bude citácia zaradená priamo do textu, kým v poznámke pod čiarou uvedieme text v origináli: „O Chiúme era o último dos cus de Judas do Leste, o mais distante da sede do batalhão e o mais isolado e miserável: os soldados dormiam em tendas cónicas na areia, partilhando com os ratos a penumbra nauseabunda que a lona segregava como um fruto podre, os sargentos apinhavam-se na casa em ruína de um antigo comércio, quando antes da guerra os caçadores de crocodilos por ali passavam a caminho do rio (...)“ CJ 2004, s. 70.

³³ „Não esqueci, porém, como o *Stella* mantinha todo o fragor dum hotel decadente transformado em messe, de belíssimo hall. Era aí, no hall (...), que os homens abastados que desciam pelo Trans-Zambezián Railways, vinham espalhar até à década de cinquenta, as inumeráveis malas, os longos dentes de elefante. Antes de tomarem os paquetes e partirem a negociar, em língua inglesa. O sussuro dum tempo colonial doirado vinha ali aportar, e por isso ainda se falava de modo como as banheiras primitivas eram assentes no chão por pés em forma de garra.“

Judášova diera a *Šuškejúce pobrežie* sa teda rozchádzajú v akcentoch, ktoré kladú a v krivdách, na ktoré upozorňujú. Kým António Lobo Antunes sa svojim dielom ozýva v mene všetkých vojakov, ktorí bojovali a nevedeli za čo, Lídia Jorgeová hovorí v mene žien, hoci sa voči nim vymedzuje.

4.1. Vojna ako presah do každodennej sféry

V *Šuškejúcom pobreží* sa stretávame s osobitosťou, ktorá je zrejme unikátna v globálnom meradle³⁴ – žena sprevádza svojho muža aj vo vojne, no nezúčastňuje sa samotných bojov. Ocitá sa tak, hoci len na okraji, v tradične mužskej doméne. Jej jedinečná pozícia jej umožňuje nazerať na udalosti z iného uhla, než ich vidí muž.

Je to pohľad namierený zo súkromnej sféry na verejnú (...).³⁵

Často sa v súvislosti s tým vynára otázka, či možno hovoriť o vojnovom románe. Je síce pravda, že sa na stránkach *Šuškejúceho pobrežia* nestretávame s priamym opisom armádnych akcií, no dej sa v zásade odvíja práve od koloniálnej vojny. Na jednej strane hovorí v prospech použitia tohto označenia skutočnosť, že žena svojou fyzickou neúčastou získava výhodu odstup, na druhej strane si to vyžaduje rozšírenie limitov toho, čo vojnový román znamená:

Román Lídie Jorgeovej jednoznačne dekonštruuje tradičný vojnový román, dokonca v striktnom zmysle tohto pojmu, a práve preto sa dá povedať, že súčasne teoretizuje i nanovo píše, čo písanie o vojne môže znamenať.³⁶

³⁴ MAGALHÃES, Isabel Allegro de. Op. cit., s. 29 – 30.

³⁵ „É o olhar do privado para o público (...).“ LIMA, Sumaya Machado. Murmúrios do espio: Uma leitura sobre o olhar marginal e exilado da escrita de lídia jorge e suas personagens femininas em “A costa dos murmúrios“. *Buala. Cultura Contemporânea Africana*. [online]. [cit. 2012-04-10] Dostupné z: <http://www.buala.org/pt/aler/murmurios-do-espio-uma-leitura-sobre-o-olhar-marginal-e-exilado-da-escrita-de-lidia-jorge-e-su>.

³⁶ „A narrativa de Lídia Jorge certamente deconstrói, num sentido até rigoroso do termo, a narrativa tradicional de guerra, e é por isso que se pode dizer que simultaneamente teoriza e re-escreve o que o acto de escrever sobre a guerra possa significar.“ MEDEIROS, Paulo de. Memória infinita. *Portuguese Literary & Cultural Studies. Lídia Jorge in Other Words*, 1999, núm. 2, Spring, s. 65.

Vojna zasiahla všetky sféry života a jej pomenovanie sa prenieslo na každodenné činnosti. Evita si všíma, že sa tento pojem zámerne sémanticky vyprázdnil, čo sa týka jeho tradičného obsahu. Dôvodov môže byť hneď niekoľko. Oficiálna rétorika jednak označovala námorské územia za integrálnu súčasť Portugalska. Konflikt by sa podľa tejto logiky mal nazývať občianska vojna, avšak to sa priečilo salazarovskému tvrdeniu, že obyvatelia portugalskej Afriky sú v multikultúrnom impériu v zásade spokojní. Svoju úlohu takisto mohla zohrať aj snaha vyhnúť sa evokácii traumatickej spomienky na stratu Indie, ktorú Portugalci prežívali zvlášť tragicky.³⁷ Je však tiež možné, že to poukazuje na to, ako konflikt infikuje celé okolie. Sémantický presah navyše zrejme súvisí aj s otázkou, nakoľko boli vinní len muži, ktorí sa fyzicky zúčastňovali bojov.

V *Šuškejúcom pobreží* je vojnou napr. materstvo, zamestnanie či voľnočasová aktivita. Môže mať tiež podobu konfliktu medzi mužmi a ženami alebo minulosťou a prítomnosťou.³⁸ Samotné slovo „vojna“ pritom nahradilo veľa iných výrazov ako povstanie či banditizmus:

Pochopila som tiež, že o vojne nikto nehovoril vážne. To, čo sa dialo na severe, bolo povstanie a na to sa odpovedalo protipovstaním. Či ani to nie, bol to banditizmus a potláčanie banditizmu sa volá opatrenie proti podvratnej činnosti. Nie vojna. (CM 1995, s. 74)³⁹

4.2. Vojna ako osobná krivda

Kým pohľad ženy je namierený zvonka a všíma si, čo všetko vojnu obklopuje a aké množstvo sfér zasahuje, pohľad muža zvnútra vykresľuje krutosti bojov v naturalistických farbách. Rozprávač bolestne pociťuje odlúčenosť od domova a, na rozdiel od ženy, jeho čas sa zdanlivo zastavil. V *Judášovej diere* sa často stretávame s nehybnými kalendármi:

Kdo mi vysvětlí tuhle absurditu? Absurditu (...) kalendářů, v nichž si odškrtávám dny dělicí mě od návratu, i když vidím jen dlouhou řadu měsíců, na jejíž konec nedohlédnu. (JD 2002, s. 45)⁴⁰

³⁷ Ibid., s. 68.

³⁸ Cf. ibid., s. 65.

³⁹ „Percebia também que ninguém falava em guerra com seriedade. O que havia ao Norte era uma revolta e a resposta que se dava era uma contra-revolta. Ou menos do que isso – o que havia era banditismo, e a repressão do banditismo chamava-se contra-subversão. Não guerra.”

Čas od času, když jsem už dlouho hnil za ostnatým drátem s netopýry na mangovnicích a správcovým hazardem (...), myslel jsem na čas v kalendáři, který se zastavil jako kámen, když spadne do studny a zapustí v ní kořeny, když nervózní nedělní odpoledne trvala celé měsíce, chodil jsem do Dala-Samby v nížině Cassanje (...). (JD 2002, s. 153)⁴¹

...válka je v té Jidášově prdeli, ne v tomhle koloniálním městě, které zoufale nenávidím, válka, to jsou barevné vlaječky na mapě Angoly a ponížení, vyhladovělí lidé žebrající u ostnatých drátů, kostky ledu v konečnicku a dutá hloubka znehybnělých kalendářů. (JD 2002, s. 206)⁴²

Vojna v *Judášovej diere* je bezprostředné riziko smrti a intenzivny pocit nezmyselnosti. Rozprávač pritom stále pripomína, že si svoj osud nezvolil sám, ale stal sa obeťou režimu a jeho demagogickej ideológie. Musí znášať nepohodlie a odlúčenosť od jemu známeho sveta. Hľadá v geste akejsi páľčivej výčitky na vlast', kde zostali ľudia, pre ktorých bola vojna zredukovaná na správy v novinách:

Celý ten vesmír, z kterého jsem byl krutě vytržen, se dál nezadržitelně točí i beze mne cupitavým rytmem budíku, v šeru se věčnými kapkami potí vodovodní kohoutek.⁴³ (JD 2002, s. 106)

Hoci rozprávača z *Judášovej diery* v Afrike tiež obklopujú krajanania, okolnosti života portugalských vojakov sú iné ako doma. Nenachádzajú preto spoločnú reč a každý je ostrovom sám pre seba:

⁴⁰ „...quem me decifra o absurdo disto (...), os calendários que risco de cruzeiros a contar os dias que me separam do regresso e apenas achando à minha frente um túnel infundável de meses, um escuro túnel de meses (...).” CJ 2004, s. 44.

⁴¹ „De tempos a tempos, quando me sentia apodrecer demais na inércia do arame, diante dos morcegos das mangeiras e do loto do administrador (...), quando o tempo se imobilizava no poço dos calendários em teimosas de pedra com raízes e as tardes demoravam meses e meses em sextas enervadas, partia para Dala-Samba ao longo da Baixa do Cassanje (...).” Ibid., s. 141.

⁴² „...a guerra é nos cus de Judas, entende, e não nesta cidade colonial que desesperadamente odeio, a guerra são pontos coloridos no mapa de Angola e as populações humilhadas, transidas de fome no arame, os cubos de gelo pelo rabo acima, a inaudita profundidade dos calendários imóveis.” Ibid., s. 188.

⁴³ „Todo um universo de que me achava cruelmente excluído prosseguia, imperturbável, na minha ausência, o seu trote miúdo ritmado pelo coraçãozinho ofegante do despertador, uma torneira qualquer suava um pingo perpétuo nas trevas.” Ibid., s. 99.

Na východ se nás vracelo asi dvacet (...) a mě napadlo, že jsem s těmi muži prožil celý rok, a přitom je vůbec neznám, jedli jsme stejné jídlo a snili stejné neklidné sny plné nočních můr a potu, spojení podivnou solidaritou, která sbratřuje i pacienty v nemocnicích, založenou, znáte to, na společném strachu, hrůze ze smrti a palčivé závisti vůči těm, kteří žijí svůj každodenní život bez obav a úzkosti tam venku, kam se zoufale chceme vrátit a zbavit se ubíjejícího, nesmyslného utrpení. (JD 2002, s. 109)⁴⁴

Izolácia, ktorej musia čeliť, mu pripomína vyhnanie do ústavu pre duševne chorých, aby sa spoločnosť chránila (CJ 2004, s. 53 – 54). Osamelosť je v *Judášovej diere* častým motívom a je pociťovaná zvlášť bolestne. Z určitého uhla pohľadu je to príbeh o samote, ktorá sa začala odchodom do Angoly a už nikdy neskončila.

⁴⁴ „Éramos cerca de vinte militares que tornavam ao Leste (...), e eu pensei que vivia há um ano no arame com os mesmos homens sem os conhecer sequer, comendo a mesma comida e dormindo o mesmo sono inquieto entrecortado de sobressaltos e suores, unidos por uma esquisita solidariedade idêntica à que irmana os doentes nas enfermarias de hospital, feita do comum, sabe como é, receio, pânico da morte, e da inveja feroz dos que prosseguem lá fora um quotidiano sem ameaças nem angústia a que se deseja desesperadamente voltar, escapando à absurda paralisia do sofrimento (...).” Ibid., s. 102.

5. Pamäť, história, trauma a ich prežitie

Ako Eva Lopová, tak rozprávač z *Judášovej diery* vykonajú pomyselnú cestu do čias koloniálnej vojny, aby hovorili o svojich spomienkach na traumatickú udalosť, ktorá zasiahla do ich životov. Rui de Azevedo Teixeira klasifikuje obidva romány, *Judášovu dieru* aj *Šuškejúce pobrežie*, ako romány pamäte.⁴⁵ Vynára sa však otázka, aký je pomer medzi literatúrou, pamäťou a históriou, ktorú sa obaja snažia doplniť.

...obnažuje (...) veľké napätie medzi literatúrou ako fikciou, ako ju v súčasnosti zvykne chápať podľa postmoderného kódu, a literatúrou, ktorá v sebe má silný náboj svedectva, literatúrou–pravdou, ktorej sme za istých okolností nútení čeliť (alebo nás k tomu zvädza primnoho zámlk a opomenutí zo strany histórie), ako je to dnes v Portugalsku.⁴⁶

5.1. Prebudovanie osobnosti

V *Šuškejúcom pobreží* sa stretávame so sproblematizovaním otázky subjektu. Na jednej strane je Evita, ktorá prežívala udalosti vyrozprávané v románe, na druhej strane stojí Eva Lopová, ktorá na ne spomína. Neustále stojí v opozícii konštatovanie či možno upozornenie „ja som bola Evita“ (Evita era eu) a akoby dokumentárne „povedala Eva Lopová“ (disse Eva Lopo). Rozdvojenie autodiegetického rozprávača naznačuje stratu identity, čo je jedna z ústredných tém celého románu. Cez obraz privácie jednoty medzi ja–kým som bol/a a ja–kým som, môžeme vidieť aj metonymické pomenovanie problému portugalskej spoločnosti po Klinčekovej revolúcii, hoci konflikt zostáva v *Šuškejúcom pobreží* predovšetkým osobný.

Susan J. Brisonová hovorí v eseji zaoberajúcej sa procesmi vyrovnávania sa s traumou, v ktorej vychádza zo svedectiev tých, ktorí prežili Osvienčim, že je nevyhnutné, aby človek, ktorý sa s ňou v živote stretol, prebudoval svoju osobnosť.⁴⁷ Zdá sa, že Eva Lopová je plodom tejto nutnosti:

⁴⁵ MEDEIROS, Paulo de. Op. cit., s. 61 – 77.

⁴⁶ „...põe a nu (...) a forte tensão existente entre a literatura como ficção, tão como tendemos a concebê-la actualmente em chave pós-moderna, e uma literatura marcada por uma forte carga testemunhal, uma literatura-verdade que em algumas circunstâncias, como em Portugal de hoje, somos obrigados – ou induzidos pelos muitos silêncios ou omissões da história – a enfrentar.” VECCHI, Roberto. *Excepção Atlântica: pensar a literatura da guerra colonial*. Porto: Edições Afrontamento, 2010, s. 126 – 127.

⁴⁷ BRISON, 1997 in Medeiros, Paulo. Op. cit., s. 74 – 74.

Eva Lopová odmieta svoju predošlú identitu a zároveň sa k nej hlási.. Potreba izolovať Evitu ako iné ja, obmedzené na špecifickú minulé dobu a miesto, môže byť chápaná ako stratégia, ktorá je nevyhnutná k jej prežitiu.⁴⁸

5.2. Uviaznutie v noci bez rána

Kým Evita prežije akúsi vnútornú smrť a zrodí sa Eva Lopová, rozprávač z *Judášovej diery* zostáva v zajatí traumy a nedokáže ďalej žiť normálny život. Po príchode z koloniálnej vojny sa dostane do víru neviazaného života plného alkoholu a žien. Postupne sa mu začnú vyhýbať jeho priatelia, rodina, kolegovia aj pacienti (CJ 2004, s. 128). Jeho komplexný návrat je teda neúspešný. Život sa preňho stal nocou, po ktorej neprichádza ráno:

...chápate, stejně v takovýchhle nocích, kdy alkohol umocňuje mou opuštěnost a samotu a kdy mívám dojem, že jsem na dně, na dně studny, kterou nosím v sobě, příliš hluboké, úzké, hladké studny, stejně se ve mně probouzejí vzpomínky, vidím je jasně jako před osmi lety, vzpomínky na vlastní zbabělost a pohodlnost, navždy ukryté v kterémsi šuplíku mé paměti, a s nimi, jak bych to vyjádřil?, výčitky svědomí, pod jejichž tíhou se bledý studem a hrůzou choulím v rohu pokoje jako zvíře zahnané do kouta a s bradou přitisknutou ke kolenům čekám na ráno, které stále nepřichází.(JD 2002, s. 147)⁴⁹

Ako to dokázal Juraj Štubner, Antunes sa v *Judášovej diere* snaží preniesť do konkrétnej praxe neosobnú, všeobecne platnú ideu Camusovho *Pádu*.⁵⁰ Kým Camus pracuje s generalizovanými pojmami a obrazmi, Antunes dokazuje, že padnúť na dno môže ktokoľvek, a nemusí pritom ašpirovať na pápežský stolec. Na rozdiel od francúzskej predlohy sa však v čase absencie Boha nerysuje žiadne, ani len teoretické východisko.

⁴⁸ „Eva Lopo rejeita, ao mesmo tempo que reconhece, a sua identidade prévia. A necessidade de isolar Evita como um outro eu restrito a um passado e a um lugar específicos pode ser encarada como uma estratégia imprescindível à sua sobrevivência.” MEDEIROS, Paulo de. Op. cit., s. 75.

⁴⁹ „...e todavia, entende, em noites como esta, em que o álcool me acentua o abandono e a solidão e me acho no fundo de um poço interior demasiado alto, demasiado estreito, demasiado liso, surge dentro de mim, tão nítida como há oito anos, a lembrança da cobardia e do comodismo que cuidava afogados para sempre numa qualquer gaveta perdida da memória, e uma espécie de, como exprimir-me, remorso, leva me a acocorar-me num ângulo do meu quarto como um bicho acossado, branco de vergonha e de pavor, aguardando, de joelhos na boca, a manhã que não chega.” CJ 2004, s. 135.

⁵⁰ ŠTUBNER, Juraj. *La chute a Os Cus de Judas, teória a prax?* Praha, 2008, 22 s. Ročníková práca. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Ústav románskych štúdií, s. 3.

6. Odmietnutie salazarovských ideálov

Koloniálna vojna bola spätá s celým radom mýtov a klamstiev, ktoré Nový štát prezentoval ako nespochybniteľnú pravdu. Vynikajú medzi nimi predovšetkým predstavy o hrdinstve obrancov impéria, spokojnosti žien v pozícii matiek a manželiek a lož, že v portugalskej Afrike neexistoval rasizmus.

Judášova diera aj *Šuškejúce pobrežie* vznášajú obžalobu proti salazarovskému Portugalsku a jeho hodnotám. Každý z nich však inak, čo súvisí s pozíciou muža a ženy v spoločnosti.

6.1. Koncept hrdinstva a vina

Keď nepočítame Viriata za predka dnešných Portugalcov (hoci na ich zozname figuruje ako prvý), slávne dejiny sa začali písať už pri samotnom zrode portugalského kráľovstva, ktorý sa spája s víťazstvom Afonsa Henriquesa nad moslimami (1139). Portugalci boli vždy hrdí na svoju minulosť a pri obhajobe práva na kolónie v Afrike sa na ňu odvolávali. Keď štátny podtajomník USA George Ball nepresvedčil Salazara, aby prehodnotil svoj postoj k právu národov na sebaurčenie, napísal prezidentovi Kennedymu, že krajina

...žije v jiném století, není ovládána absolutistou, nýbrž triumvirátem ve složení Salazar – Vasco da Gama – princ Jindřich Mořeplavec.⁵¹

6.1.1. Abstraktné dôvody a konkrétne utrpenie

Rozprávač z *Judášovej diery* nikdy neašpiroval na hrdinu impéria. Skôr sa zdá, že bojachtiví sú len politici v Lisabone a velitelia v generálnom štábe, kým radoví vojaci vnímajú celú vojnu ako osobnú a spoločenskú krivdu. Armáda ako celok je tvorená dvomi skupinami – vysokými dôstojníkmi, ktorí znásilňujú domorodé ženy a zneužívajú dospievajúce dievčatá (CJ 2004, s. 44 – 45), a ostatnými, ktorí chcú ísť domov. Poručík napríklad opakovane žiada rozprávača, aby mu vymyslel nejakú chorobu, ktorá by ho oslobodila od brannej povinnosti (CJ 2004, s. 80). Nikto nemá chuť zabíjať:

⁵¹ KLÍMA, Jan. Op. cit., s. 79 – 80.

...když se sem dostal, býval celý zkroucený strachy, ale po prvních ztrátách i on vyrážel do buše, plný vzteku a touhy pomstít Ferreirovu nohu a náhle bezvládné, poddajné Macacovo tělo (...). (JD 2002, s. 111)⁵²

Pocity strachu, ktoré kontrastujú s nebojácnosťou armády v *Šuškejúcom pobreží*, sprevádzajú hrdinu románu už od začiatku vojenskej misie v Afrike:

...nalodil jsem se 6. ledna, o silvestrovské noci jsem se zamkl na záchodě a brečel, jako by mi v hrdle uvízlo sousto vánočky, které jsem nedokázal spolknout (...). (JD 2002, s. 70)⁵³

Opakovaným priznaním, že plakal, rúca jeden z obrazov o pravom mužovi. So slzami sa u neho stretávame tiež, keď sa mu narodí dcéra (CJ 2004, s. 74) či keď zlyhá v letuškinkej posteli (CJ 2004, s. 100).

Podľa Lobo Antunesa spočíval veľký paradox koloniálnej vojny v tom, že k hrdinstvu vyzyvali šedé eminencie z lisabonského bezpečia, pričom ich deti nemuseli narukovať:

Angolajenaše, pane presidente, a aťžijevlast! Jasně, že jsme náležitě hrdými legitimními potomky Magalhãesů a Cabralů a Gamů a že naše slavné posláni, které tu s nesmírným nasazením naplňujeme, jak jste ráčil poznamenat, pane presidente, ve svém velmi významném projevu, je stejně důležité, jako to jejich, už nám chybějí jen kudrnaté vousy a kurděje, ale ať se propadnu, jestli nedosáhneme cíle. A teď mi dovoluete otázku: proč synové vašich ministrů a eunuchů, a vašich eunuchů ministrů, a ministrů eunuchů, a vašich minuchů a eunistrů tady taky neryjou držkou v zemi jako my? (JD 2002, s. 115)⁵⁴

⁵² „chegava-se sem vontade de combater ninguém, tolhido de medo, e depois das primeiras baixas saía-se para a mata por raiva na ânsia de vingar a perna do Ferreira e o corpo mole e de repende sem ossos de Macaco (...).” CJ 2004, s. 104. Lada Weissová prekladá túto pasáž tak, akoby tieto pocity prežíval len zdravotník. Hoci to je možné chápať oboma spôsobmi, domnievame sa, že rozprávač hovorí o všetkých vojakoch.

⁵³ „...embarquei a 6 de Janeiro e na noite do fim do ano tranquei-me no quarto de banho para chorar, um bolo-rei impossível de engolir entupia-me a garganta (...). Ibid., s. 65.

⁵⁴ „...Angolénossa senhor presidente e vivapátria claro que somos e com que apaixonado orgulho os legítimos descententes dos Magalhães dos Cabrais e dos Gamas e a gloriosa missão que garbosamente desempenhamos é conforme o senhor presidente acaba de declarar no seu notabilíssimo discurso parecida só nos faltam as barbas grisalhas e o escorbuto mas pelo caminho que as coisas levam eu seja cego se lá não iremos, e já agora e se me permite porque é que os filhos dos seus ministros e dos seus eunucos, dos seus eunucos ministros e dos seus ministros eunucos, dos seus miniucos e dos seus eunistros não malham com os cornos aqui na areia como a gente (...).“ Ibid., s. 107.

Keby bola pravda, čo hlásala salazarovská rétorika, doma ich mali prijímať ako hrdinov, no namiesto toho ich upodozrievali z partizánstva, ako sa to stalo rozprávačovi, keď sa vrátil na priepustku domov:

Byl jsi v Angole a hned si myslíš, kdovíjaký nejsi chlap, ale tady není africký prales, vojáčku. (JD 2002, s. 92)⁵⁵

Významným akcentom je teda tiež obžaloba spoločnosti. Tá svojím mlčaním o bývalých krivdách len jatrí rany obetí. Rozprávač *Judášovej diery* hovorí v mene všetkých vojakov, ktorí boli prinútení ísť do Afriky, a potom sa na nich pre vyššie dobro zabudlo. Portugalsko viedlo vojnu v mene abstraktných pojmov ako historický nárok, dedičstvo či vlasť, avšak utrpenie tých, ktorí boli do tejto vojny poslaní, bolo veľmi konkrétne. Revolúcia podľa neho mohla skončiť jedine vďaka tomu, že mŕtvi majú ústa plné hlíny a nemôžu protestovať:

Víte, pokud už revoluce skončila, a ona svým způsobem skončila, tak proto, že ti mrtví z Afriky mají ústa plná hlíny a nemohou se ozvat, starý režim je každou hodinu zas a znovu zabíjí a my, kteří jsme přežili, nepřestáváme pochybovat, zda jsme opravdu živí, bojíme se, že bychom při nějakém pohybu mohli najednou zjistit, že našim gestům chybí tělo a našim slovům hlas, že jsme mrtví stejně jako oni (...).(JD 2002, s. 67)⁵⁶

6.1.2. Oklamaní pseudohrdinovia

V *Šuškejúcom pobreží* je pohľad na otázku hrdinstva diametrálne odlišný. Lídia Jorgeová neušetrila portugalských vojakov ani tej najostrejšej kritiky. Zdá sa, že nadšenie armády je obžalobou namierenou proti tým, ktorí zanietene opakovali salazarovské slogany

⁵⁵ „Vocês vêm de Angola convencidos que são uns grandes homens mas isto aqui não é o mato, seu tropa.“ Ibid., s. 86.

⁵⁶ „Se a revolução acabou, percebe, e em certo sentido acabou de facto, é porque os mortos de África, de boca cheia de terra, não podem protestar, e hora a hora a direita os vai matando de novo, e nós, os sobreviventes, continuamos tão duvidosos de estar vivos que temos receio de, através da impossibilidade de um movimento qualquer, nos apercebermos de que não existe carne nos nossos gestos nem som nas palavras que dizemos, nos apercebermos que estamos mortos como eles (...).“ Ibid., s. 63. Domnievame sa, že je v českom preklade sémantický posun, keďže originál indikuje, že mŕtvych opakovane pochováva revolúcia, nie starý režim. Stiera sa tak jeden z významných akcentov Antunesovho diela, a síce ozvanie sa proti mlčaniu.

a verili v ne. Vojaci predstavujú dav, ktorý mení jednotlivcov na svoj obraz. Luís v Afrike stratí svoju identitu a zmení sa z nadšeného študenta matematiky na horlivého vojaka:

„Našiel som sa,“ povedal. „Ty si ani nevieš predstaviť, Evita, aký mám cit pre tento druh boja. Na misii som rok a zo všetkých rôt má najlepšie výsledky rota môjho kapitána a najlepšie výsledky v jeho rote má moja čata.“ (CM 1995, s. 59)⁵⁷

Genézu tejto zmeny môžeme pozorovať v zmene jeho mena – z občianskeho Luís Ferreira Alexandre sa stane armádna prezývka Luís Galex, odvodená od jeho záľuby strieľať do sliepok.⁵⁸ Ostatne, s podobným vývojom sa stretávame aj u Evy Lopovej.

Vojaci sú v *Šuškejúcom pobreží* nebojácni a riziko smrti si ani nepripúšťajú. Eva Lopová však svojím komentárom na adresu novinára Álvaro Sabinu ukazuje, že skutočný človek má strach a jeho absencia nie je ničím iným, než indíciou straty osobnej celistvosti:

V skutočnom živote to bol celý človek, čiže človek so strachom (...). (CM 1995, s. 147)⁵⁹

Ani jeden z vojakov, ktorí v knihe vystupujú, nechce zahanbiť hrdinskú tradíciu portugalského národa. Luís Alex dokonca ľutuje generáciu armádných veliteľov, ktorých jedinou príležitosťou, ako sa vyznamenať, bola koloniálna vojna. Evite ale neunikne, že sa stali obeťou lži, podľa ktorej ich „národ sleduje a ctí“.⁶⁰ Keď idú s Forza Lealovcami na večeru (s. 69 – 75), z prístavu práve vypláva loď, ktorú nikto nevyprevádza:

...obrovská loď (...) pohlcovала nekonečnú radu zelených vojakov, ktorí odchádzali na sever. Vyplávala z prístavu bez jediného zastavenia, bez zapísknutia, a vzdialila sa s pokojom kusu ľadu, ktorý sa odtrhne a odpláva. Bol to Luís, kto povedal: „Tamto idú do našej vojny!“ Vtedy som si dokonca aj ja pomyslela, že by sa pôvodný význam toho slova mal zrušiť, keďže

⁵⁷ „«Descobri-me» – disse ele. «Tu não podes imaginar, Evita, como eu tenho intuição para este tipo de combate. Há um ano que ando em missão, e os melhores resultados entre as companhias são os da companhia do meu capitão, e na companhia do meu capitão, é o meu pelotão o que faz os resultados mais palpáveis».“

⁵⁸ Cf. VRUBLOVÁ, Karolína. *Podoby paměti v románech Lidii Jorgeové*. Praha, 2008. 77 s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Ústav románských studií, s. 30.

⁵⁹ „Na realidade da vida era uma pessoa perfeita, isto é, uma pessoa com medo (...)“

⁶⁰ KLÍMA, Jan. Op. cit., s. 87.

vojakov v prístave nikto nevyprevádzal (...), a pritom vytiahli biele vreckovky a mávali smerom k prístavu a k zemi, ktorú opúšťali. (CM 1995, s. 74)⁶¹

Jednou zo snáh *Šušakajúceho pobrežia* je dekonštruovať obraz hrdinstva tých, ktorí vo vojne bojovali. Kniha tematizuje fyzickú účasť na vojne. Zaznieva tiež otázka o vine tých, ktorí sa konfliktu bezprostredne nezúčastnili. Keď žena poručíka Goísa, ktorý sa musel vrátiť z frontu kvôli malárii, zakazuje manželovi, aby pred ich dieťaťom opisoval hrozné činy armády, dôstojník odmieta predstavu, podľa ktorej nesú vinu len muži:

Uvedom si, že vojna vedená len mužmi je kravina! Vojny sa musia zúčastňovať muži, ženy, deti, starí, krívajúci, chorí a proste všetci! Tieto predstavy, že ju jedni vedú, aby si druhí ďalej žili so svätým ksichtom a obviňovali práve tých, čo tú vojnu vedú pre ich sväté ksichty, sú tiež riadna kravina! Každý by to mal vedieť! Musí sa o tom vedieť! (CM 1995, s. 153)⁶²

V súlade s takýmto konceptom vojny Eva Lopová nedá rozhrešenie ani sama sebe: „...nebola som nevinná“. (CM 1995, s. 247)⁶³

6.2. Postavenie ženy

Postavenie ženy v Portugalsku bolo dané tradičným kresťanským konceptom, v ktorom spočíva jej rola v opore muža a v materstve. Skrz ženu sa však na zem dostal hriech, a preto jej má muž vládnuť.⁶⁴ Kým *Judášova diera* sa čiastočne drží tejto línie, *Šušakajúce pobrežie* proti nej vystupuje. Avšak ani rozprávač z *Judášovej diery* nedokáže dostať povinnosti vo vzťahu k žene, čím je zdôraznená myšlienka nezmyselnosti teórie bez praxe.

⁶¹ „Porque um navio enorme (...) estava engolindo uma fila interminável de soldados verdes, que partiam em direção ao Norte, e que desacostou do cais sem um gemido, sem um apito, e se fez ao largo com a serenidade dum pedaço de gelo que se desprende e vai, foi o Luís quem disse –«Lá vão eles para a nossa guerra!» Aí, ainda eu pensei que a palavra pudesse ter sido momentaneamente sustida no seu sentido inicial, uma vez que os soldados não tinham ninguém que se despedisse deles naquele cais (...), e no entanto, muitos tinham tirado lenços brancos e acenavam ao porto e à terra que deixavam.“

⁶² „Pois fica a saber que é uma porra que é uma guerra seja feita só com os homens. Uma guerra deve envolver homens, mulheres e crianças, e velhos, coxos e doentes e tudo. Esta história de só uns a fazerem para os outros sobreviverem com cara de anjo beato, para acusarem precisamente os que fazem a guerra para os anjos beatos ficarem em paz, é mesmo uma grande porra! Pois isto devia-se saber! Isto há-de saber-se!”

⁶³ „...eu não era inocente“.

⁶⁴ Signifikantné je v tomto ohľade meno protagonistky *Šušakajúceho pobrežia*. Eva bola podľa kresťanskej tradície prvá žena, ktorá uposlúchla diablov hlas a vzoprela sa Božiemu nariadeniu. Eva Lopová tak môže predstavovať prvú ženu v novej ére, odmietajúcu postavenie, aké jej bolo pridelené.

6.2.1. Žena ako pasívna poslucháčka

Judášova diera má formu monológu, v ktorom rozprávač opisuje pobyt v Angole žene, s ktorou sa stretol v bare. Delí sa s ňou o svoj príbeh, pretože pociťuje nutnosť vypovedať, čo zažil. Rozpráva, pretože musí. Príznačná je v tejto súvislosti potreba, aby pochopila, čo sa v Afrike v skutočnosti stalo, vyjadrená naliehaním v podobe slov počúvajte (oiça, escute), uverte (acredite) či pochopte (percebe, entenda). Svoju však rolu zrejme zohráva to, že ho nikto iný nie je ochotný počúvať.

Prítomnosť poslucháčky čitateľ vníma len prostredníctvom príležitostných reakcií na to, čo rozprávač povie, niekoľkých fatických poznámok a vykonštruovaných predstáv o tom, aká je a ako žije:

Znáte generála Machada? Ne, ne, nedělejte si vrásky, nenamáhejte paměť, generála Machada nezná nikdo, o generálu Machadovi nikdy neslyšelo sto z každé stovky Portugalců a země se kvůli tomu točit nepřestane, a já osobně ho nenávidím. (JD 2002, s. 38)⁶⁵

Že to tu mám poněkud holé, říkáte? Máte pravdu, chybí obrázky, knížky, bibeloty, židle, přehledný chaos časopisů a papírů, oblečení pohozené na posteli, prach na zemi (...). (JD 2002, s. 138)⁶⁶

A co vy? Představuji si vás, však víte, někde na půli cesty mezi orientální filozofií a přemýšlivou svěží levicí (...). (JD 2002, s. 101)⁶⁷

António Lobo Antunes si, rovnako ako Lídia Jorgeová v *Šuškejúcom pobreží*, pohráva s otázkou otvorenej povahy orálne podaného príbehu. Rozprávač dáva najavo, že podobný scenár majú aj iné noci – zoznami sa v bare so ženou, popíja s ňou a nasleduje pozvanie, aby spolu strávili noc. Od toho nie je ďaleko, aby celú mozaiku doplnilo aj rozprávanie zážitkov z Afriky.

Z rozprávačových komentárov vyplýva, ako vníma ženu, ktorá načúva jeho spomienkam. Je podľa neho povrchná (CJ 2004, s. 95) a to, čo u nej hľadá, je sexuálne

⁶⁵ „Conhece o general Machado? Não, não se franza, não procure, ninguém conhece o general Machado, cem em cada cem portugueses nunca ouviram falar do general Machado, o planeta gira apesar desta ignorância do general Machado, e eu, pessoalmente, odeio-o.“ CJ 2004, s. 37.

⁶⁶ „Um pouco nu, o andar? Tem razão, faltam-lhe quadros, livros, bibelots, cadeiras, a sábia desordem de revistas e papéis, de roupa ao acaso sobre a cama, de cinza no chão (...). Ibid., s. 127.

⁶⁷ „E você como faz? Imagino-a, sabe como é, num cenário a meio caminho entre a filosofia oriental e a esquerda ponderada e lúcida (...).“ Ibid., s. 95.

potešenie či útecha. Ženská otázka ako taká ho netrápi, skôr sa zdá, že by si prial zachovať tradičné usporiadanie:

Dokázala byste přinést snídani do postele a už vonět zubní pastou a optimismem? A uměla byste si přitom lehce pohvizdovat jako dávní pekaři (...)? Dokážete milovat? Promiňte, to je hloupá otázka, všechny ženy dokážou milovat a ty, které to nedokážou, milují prostřednictvím druhých samy sebe, což se v praxi nedá odlišit od pravé lásky, přinejmenším v prvních měsících. (JD 2002, s. 29)⁶⁸

Ženu však nevidí ako svoju životnú družku a oporu. Sám sa rozviedol a nie je schopný autentického citu. Výnimku predstavuje snáď Sofia, príznačne „zaarchivovaná“ pod písmenom S. K tejto africkej žene si rozprávač vytvoril citový vzťah a nachádzal u nej pokoj napriek okolnostiam, za akých sa ich pomer rozvíjal. Je príznačné, že Sofia v rozprávaní nikdy neprehovorí.

Významný akcent predstavuje aj to, že na rozdiel od Adama v biblickom príbehu rozprávač nie je ochotný riskovať vlastný život kvôli žene, čo dokazuje, že niekdajší poriadok už neplatí.

6.2.2. Emancipovaná žena

Postoj, aký Evita zaujíma k submisívnemu postaveniu ženy, je jasne vymedzený a jej vyjadrenia k tejto otázke bývajú jednoznačné. Eva Lopová svojím rozprávaním poukazuje na rolu, akú ženy v portugalskej spoločnosti zastávali. Jej výpoveď je ale veľmi osobná. Nedá sa nahradiť Evitu akoukoľvek inou ženou. Leitmotív celej knihy, ktorým je opakované upozorňovanie „Ja som bola Evita“ (Evita era eu), je možné vnímať ako zdôraznenie tejto individuálnosti.

Eva Lopová umožňuje svojmu poslucháčovi, a tým aj čitateľovi, aby nahliadol napríklad do takej súkromnej sféry, akou je materstvo. Podľa konzervatívnych predstáv je najdôležitejším poslaním ženy dať život. Postoj k tomuto určeniu delí Evitu od ostatných obyvateľiek Stelly Maris. Keď si vymieňajú zážitky z pôrodu, zostane bokom:

⁶⁸ „É capaz de levar o pequeno-almoço à cama a cheirar já a dentífrico Binaca e a optimismo? De assobiar pelos incisivos como os padeiros de antigamente (...)? É capaz de amar? Disculpa, a pergunta é tola, todas as mulheres são capazes de amar e as que o não são amam-se a si próprias através dos outros, o que na prática, e pelo menos nos primeiros meses, é quase indistinguível do afecto genuíno.” Ibid., s. 29.

Zostala som bokom, ale počúvala som ich. Nemala som deti, ani som ich mať nechcela, nevedela som si seba predstaviť ako niečiu matku. (CM 1995, s. 169)⁶⁹

Zamýšľa sa pritom nad tým, že keby bola hodnota ženy ako ľudskej bytosti daná len splnením si svojho biologického poslania, degradovalo by ju to na animálnu úroveň. Evita je jediná, kto sa na otázku materstva pozerá z tejto perpektívy:

...pripadali mi ako hniezda a mláky s vajčkami. Pripomínali mi žubrienky a život točiaci sa okolo ruje a kladenia vajec – povedala Eva Lopová. Ale takto pripadali mne, isto však nikomu inému. (CM 1995, s. 170)⁷⁰

Vymedzenie mužskej a ženskej role je badateľné aj na jednom z použití pojmu vojna:

Samotné ženy mali svoju vojnu, ktorou bolo tehotenstvo, dojčenie, nejaká tá drobná činnosť navečer. (CM 1995, s. 74)⁷¹

Ženská úloha je podľa toho pevne daná v rámci materstva a domácnosti a znepokojenie nad touto otázkou sa objavuje tiež v inom prostredí, kde ženy tvoria samostatnú skupinu vo svete mužov – na univerzite. Hoci predstavujú väčšinu v kurze o súčasnej histórii, ktorý navštevuje tridsať žien a len traja muži, na otázku profesora, aký je aktuálny koncept dejín, odpovedajú všetci traja kolegovia, no zo študentiek sa ozve len Evita. Vyučujúci – kňaz – označí jej názor o relatívnosti času za mylný, pretože nad všetkým, aj nad Einsteinom, stojí Boh. Evita po tejto skúsenosti opustí univerzitu a zostanú tam len ostatné študentky, pre ktoré je prioritou materstvo a k otázke času nemajú čo povedať:

Boli tam už tehotné ženy, ďalšie sa vydali a otehotnievali každú jednu noc, iné boli slobodné a chceli čo najskôr otehotnieť. Ďalšie mali za sebou sotva prvé vyznania lásky, no už zakláňali

⁶⁹ „Eu estava de lado mas ouvia-as. Não tinha filho, não desejava ter, não me via mãe de nenhuma coisa.”

⁷⁰ „...lembro-me ninhos e charcos com seus ovos. Lembro-me crocitos e a vida andando entre seu cio e postura – disse Eva Lopo. Mas isso lembrava-me a mim, e por certo não lembrava a mais ninguém.”

⁷¹ „As próprias mulheres ficavam com a sua guerra, que era a gravidez, a amamentação, algum pequeno emprego pelas horas da fresca.”

šiju, aby otehotneli. Na mojich hodinách súčasnej histórie príroda divo bujnala. A čo na to dámy? – „Chceme sa vydať, pán doktor, mať svoje deti, vlastnú domácnosť, čakať, kým sa naši manželia vrátia z koloniálnej vojny, pán doktor!“ (CM 1995, s. 195)⁷²

Od ostatných žien sa Evita líši aj tým, že odmietne čakať uzatvorená v hoteli na svojho manžela, aj keď sa ju k tomu pokúša primäť vydieraním (CM 1995, s. 83), a miesto toho je v neustálom pohybe, či už ide k Helene, alebo stretnúť sa s novinárom Álvaro Sabinom.⁷³ Práve on je spojovníkom medzi oboma mimomanželskými vzťahmi, ktoré Evita nadviaže počas neprítomnosti vojakov v Beire, pričom v jednom sám priamo figuruje. Proti zaužívaným spoločenským normám sa tiež stavia svojím prístupom k sexualite, ktorej manželské limity mimochodom nerešpektuje už ani počas známosti s Luísom (CM 1995, s. 67).

Samotný hotel Stella Maris pripomína Portugalsko počas koloniálnej vojny, ako na to upozorňuje Margarida Ribeirová.⁷⁴ Je to miesto, ktoré sa v dôsledku presunu mužov na bojiská premenilo na „eunuchovský priestor“ (CM 1995, s. 85, s. 88). Zostali len ženy, deti, lekári, úradníci a ranení. Obývajú ho také isté matky, manželky a dcéry, aké strážia rodinný krb v Portugalsku.⁷⁵ Takmer všetky sú pritom pomenované len ako niečie manželky, akoby sa na to obmedzovala ich identita – Ramosova žena, Astorgova žena, Fonsekova žena, žena poručíka Góisa, žena kapitána Pedra Deusa, žena pilota Fernandes, Ladeirova žena, Zurikeho žena atď.

6.3. Rasizmus

Keďže obe diela spracovávajú námet koloniálnej vojny v Afrike, nutne hovoria o Afričanoch a o ich pozícii v koloniálnej spoločnosti. V literárnych dielach, ktoré sú v tejto práci analyzované, autori vyvracajú „salazarovskú lož“, ako to požadoval už Henrique Galvão

⁷² „Já havia damas grávidas, outras tinham casado e estavam engravidando a cada noite que passava, outras solteiras, querendo engravidar rapidamente. Outras ainda só tinham as primeiras declarações de amor, mas já era para o engravidamento que estendiam o pescoço. A natureza pipilava de furor na minha aula de História Contemporânea. O que diriam as damas?—«Ora, queremos casar, Senhor Doutor, ter os nossos filhos, as nossas casas, esperar por que os nossos maridos voltem da guerra colonial, Senhor Doutor!»“

⁷³ SÁ, Sheila Pelegrini de. *Ecos de Lilith. Um olhar para a construção da feminilidade em romance português pós-revolução*. São Paulo, 2009. 218 s. Tese (Doutorado). Universidade de São Paulo. Faculdade de filosofia, letras e ciências humanas. Departamento de letras clássicas e vernáculas, s. 181.

⁷⁴ Cf. RIBEIRO, Margarida. Op. cit., s. 146.

⁷⁵ Názov hotela môže byť pokojne mariánskou konotáciou – modlitba Zdravas Mária sa pôvodne nazývala „Stella Maris“. Podporovalo by to závery Margaridy Ribeirovej, že hotel predstavuje Portugalsko. Jeden zo sloganov Nového štátu znel: „Boh, vlasť a rodina“ (Deus, Pátria e Família).

vo svojej koncepcii riešenia afrického problému.⁷⁶ Podľa tejto lži totiž v portugalskej Afrike neexistoval rasizmus.

Keď Európa zavrhla kolonializmus, Portugalci sa hájili tým, že v Afrike konajú kolonizačnú misiu, ktorá má domorodé obyvateľstvo povzniesť vo všetkých smeroch – sociálne, morálne, kultúrne a ekonomicky.

Ako Lídia Jorgeová, tak António Lobo Antunes vidia všadeprítomný rasizmus. Avšak *Šuškejúce pobrežie* túto otázku rozpracováva zámerne ambivalentne a čitateľ vstupuje do procesu hľadania vinníka zložitejšími cestami.

6.3.1. Uznanie africkej vitality

Judášova diera nenecháva žiadny priestor pre pochyby o tom, na koho strane je rozprávač. Poukazuje na vitalitu Afričanov, ostro kontrastujúcou so skostnatenosťou Európy:

...nížina v Cassanje byla Alentejem plným bouřlivého nadšení, divokého vzteklého angolského veselí, kde dokonce i utrpení a smrt znějí triumfálně a vítězně. (JD 2002, s. 173 – 174)⁷⁷

Cítíl jsem se jako smutný potomek staré, nezajímavé, umírající země, Evropy pokryté vředy paláců a plné ledvinových kamenů nemocných katedrál, stojící tváří v tvář lidu, jehož nezničitelnou životaschopnost jsem tušil už kdysi v zářivé trumpetě Luise Armstronga, když živočišnou radostí svého hlasu zaháněl nervozitu a hořkost. (JD 2002, s. 53 – 54)⁷⁸

Časté sú odkazy na černošských hudobníkov, najmä jazzových.⁷⁹

...zdá se mi, že slyším nečekaný, hrdý smích Luchazů, který vedle mě vybuchuje hlasem trubky Dizzie Gillespieho, pulzující v tichu jako praskající tepna. (JD 2002, s. 206)⁸⁰

⁷⁶ KLÍMA, Jan. Op. cit., s. 84. Henrique Galvão volal po odhalení celej spleti lží, počnúc salazarovskou, končiac lžou krajnej ľavice, podľa ktorej sa chcela väčšina bielych kolonistov v Angole vymaniť spod Salazarovho vplyvu. Východisko videl v prebudovaní impéria na federáciu samostatných štátov.

⁷⁷ „...a Baixa do Cassanje era um Alentejo enevoado de entusiasmo ardente, da furiosa alegria de Angola onde até o sofrimento e a morte adquirem triunfais ressonâncias de vitória (...)“ CJ 2004, s. 160.

⁷⁸ „...sentia-me melancolicamente herdeiro de um velho país desajeitado e agonizante, de uma Europa repleta de furúnculos de palácios e de pedras da bexiga de catedrais doentes, confrontado com um povo cuja inesgotável vitalidade eu entrevira já, anos antes, no trompete solar de Louis Armstrong, expulsando a neurastenia e o azedume com a muculosa alegria do seu canto.“ Ibid., s. 50 – 51.

⁷⁹ Cf. PERES, Phyllis. Op. cit., s. 194 – 195.

Koloniálna vojna v Afrike bola podľa rozprávača „idiotská, kolosálne zbytočná hrúza“ (JD 2002, s. 178)⁸¹ a Portugalci nemali nijaké právo viesť tento ozbrojený konflikt. Už samotný fakt, že rozprávača trápia výčitky svedomia kvôli Sofii, ktorú PIDE zrejme popravila, svedčí o tom, ako osobne prežíval krivdy, ktorých sa Portugalci dopustili.

6.3.2. Odsúdenie kolonizačnej misie

V *Šuškejúcom pobreží* sa stretávame s tradičným pohľadom na Afričanov, príznačným pre prokolonizačnú rétoriku a charakteristickým aj pre koloniálnu literatúru.⁸² Postava Bernarda je príkladom, ktorý zachytáva takmer všetky zažitú predstavy o Afrike a Afričanoch. Mihne sa v deji ako jedna z obetí otravy na metylalkohol. Sám bol katolíkom, ktorý sa pravidelne modlil. Obliekal sa podľa európskych štandardov. Ovládal naspamäť všetky čísla, ktoré mal za úlohu prepojiť. Eva Lopová spomína s príznačnou iróniou, že ho manželky dôstojníkov považovali za dôkaz úspechu kolonizačnej misie:

Bol symbolom portugalského teritória, vlasti, flóry a fauny. Aký význam mala táto symbolika s váhou kráľovskej koruny dokazovalo, že mu všetci tykali. Ty, Bernardo, ty, Bernardo... Tykať Bernardovi bolo dôkazom toho, že v sociálnej sfére bolo všetko na svojom mieste, ako je aj slko s mesiacom. (CM 1995, s. 86 – 87)⁸³

Ponižovanie Afričanov neunikne Evite v dome Heleny Trójskej, ktorá núti svoju slúžku Odíliu nosiť biele rukavice a chodiť vo veľkých papučiach. Služobníctvo je pomenované podľa značiek portugalských vín, resp. známych sýtených nápojov. Helena Trójska o nich opäť hovorí ako postava z koloniálnej literatúry:

⁸⁰ „...parece-me ouvir o riso súbito e orgulhosamente livre dos luchazes, que estala junto de mim como o trompete de Dizzie Gillespie, esguichando do silêncio num ímpeto de artéria que se rasga.“ Ibid., s. 188.

⁸¹ „idiota e colossal inutilidade daquilo“ Ibid., s. 164.

⁸² Koloniálna literatúra bola v období salazarizmu hojne podporovaná a vznikali celé edície zamerané na propagáciu portugalskej prítomnosti v Afrike. Autori sa vyjadrujú veľmi špecifickým spôsobom o Afričanoch, pričom sa stavajú do role láskavých kolonizátorov.

⁸³ „Ele era o símbolo do território, da pátria, da flora e da fauna da nação. Provava ainda o poder dessa simbologia, pesada como uma coroa, a forma como todos se lhe dirigiam por tu. Berdardo tu, Bernardo tu... Dizer tu ao Bernardo era prova de que o mundo social estava concertado, como o Sol e a Lua estão.”

Bol taký inteligentný – vravela Helena, že sa naučil naštartovať kabriolet so svojou čiernou nohou. Helena sa potrebovala zveriť a povedať, že je citlivá ku všetkým ľuďom na zemi, u ktorých je badať aspoň náznak myslenia ako je to u černochoch. Vravela, že nepochybuje, že majú dušu. (CM 1995, s. 127)⁸⁴

Lídia Jorgeová používa zámerne rétoriku autorov koloniálnej literatúry. Vyniká vďaka tomu, ako smiešne zneli prokolonialistické frázy v čase, keď zomierali skutoční ľudia vo vojne vedenej údajne pre dobro Afriky.

⁸⁴ „Tinha sido tão inteligente – dizia Helena – que havia aprendido a ligar o descapotável com o seu pé preto. Helena precisava confessar-se e dizer que era sensível a todas as pessoas da Terra em quem ela reconhecia um sopro de pensamento, como acontecia nas pessoas pretas. Ela dizia que não duvidava que tivessem alma.“

Záver

Pre Portugalcov bola Afrika od čias ich zámorskej expanzie miestom, ktoré treba dobývať a po dobytí svoje právo naň obhajovať. Keď sa v jej útrobach navždy stratil kráľ Sebastián, stala sa aj miestom, ku ktorému upínali zrak s nádejou, že im ho kontinent znovu vydá a s dynastiou z Avisu sa vráti doba, kedy bola malá krajina veľkou mocnosťou.

Vzťah, aký malo Portugalsko s územiami, ktoré kedysi objavilo, je príliš zložitý, než aby sa dal prvoplánovo zredukovať na jednoznačné závery. Koloniálna vojna však ukazuje, aké mylné je trvať na *status quo* za každú cenu.

Autori poaprílovej generácie spisovateľov vstúpili do dialógu s históriou, aby ju revidovali a svojím spôsobom korigovali. Klinčeková revolúcia umožnila prehovoriť tým, ktorý mali mlčať, medzi iným veteránom z koloniálnej vojny a ženám.

Diela, ktoré spracovávajú tematiku tohto ozbrojeného konfliktu, majú mnoho styčných bodov. Analyzované romány sa v mnohom podobajú, či už po formálnej, alebo po obsahovej stránke. Položili sme si však otázku, v čom sa odlišujú a nakoľko môžeme pripísať rozdiely medzi nimi mužskému a ženskému pohľadu.

Dospeli sme k záveru, že mužský a ženský pohľad na koloniálnu vojnu sa skutočne líši. Exemplifikovali sme to na románe *Judášova diera* od Antónia Lobo Antunesa a na *Šuškejúcom pobreží* od Lídie Jorgeovej. Tieto diela predstavujú mimoriadne bohatý a podnetný zdroj pre analýzu. Dotkli sme sa však len niektorých tém, keďže rozsah práce nedovoľuje detailný rozbor. Cieľom bolo rozšíriť poznanie v tejto zatiaľ stále málo prebádanej problematike a prispieť k širšej diskusii.

António Lobo Antunes si všíma, že muži boli poslaní do vojny, ktorú nechceli viesť. Bolesťne vníma, že život v rodnej zemi pokračuje počas jeho neprítomnosti, akoby sa v koloniálnej vojne nebolo bojovalo. Po návrate trpí tým, že sa od neho ostatní dištancujú a nechápu, čo prežil. Nedokáže sa vyrovnáť so svojou pamäťou na násilie v Afrike a život sa preňho stáva nikdy nekončiacou nocou. Svoj príbeh rozpráva, pretože musí.

Lídia Jorgeová kladie do popredia tzv. ženskú otázku. V *Šuškejúcom pobreží* vidíme súmrak koloniálneho panstva Portugalska cez prizmu ženskej vnímavosti, ktorá postrehne aj zdanlivo bezvýznamné. Na jednu stranu jej neunikne, že vojaci si svoj údel ne zvolili, na druhú stranu poukazuje na to, ako sa človek zmení v atmosfére extrémneho násillia. Jej rozprávanie je výsledkom slobodnej voľby predstaviť svoju verziu pamäte autorovi prvej časti knihy nazvanej „Kobyľky“. Vyžaduje pritom, aby sa pamätalo len na invariabilnú podstatu prežitých udalostí, na to ostatné je podľa jej slov lepšie zabudnúť.

Resumo – O olhar masculino e feminino sobre a guerra colonial (António Lobo Antunes e Lídia Jorge)

A presente tese intitulada “O olhar masculino e feminino sobre a guerra colonial (António Lobo Antunes e Lídia Jorge)” tem como ponto fulcral a análise do romance *Os cus de Judas* de António Lobo Antunes e *A costa dos murmúrios* de Lídia Jorge, para examinar as diferenças entre os dois universos de visão.

Estruturalmente, está dividida em seis capítulos, cada um composto por sub capítulos, antecedidos por uma introdução.

No primeiro capítulo é elaborada uma breve contextualização histórica. Destacamos o Estado Novo, a relação entre a identidade portuguesa e o ultramar que foi a verdadeira razão por que deflagrou a guerra colonial, e a Revolução dos Cravos. Da mesma forma, observamos a situação na literatura do pós-25 de Abril.

Os capítulos seguintes apresentam os autores dos romances analisados – António Lobo Antunes e Lídia Jorge e a sua respectiva obra, distinguindo *Os cus de Judas* e *A costa dos murmúrios*.

No quarto capítulo focamos a visão sobre a posição do homem e da mulher na guerra colonial. O olhar feminino é traçado a partir da margem periférica, dado que as mulheres portuguesas prestaram o papel de apoio aos seus maridos, acompanhando-os em África. No entanto, os homens combateram em conflito e sofreram mais.

No seguinte capítulo demonstramos que depois da experiência traumática foi indispensável construir uma nova identidade pessoal. Em *Os cus de Judas*, o narrador encontra-se perdido numa noite sem manhã. No entanto, Eva Lopo, a narradora d’*A Costa dos murmúrios*, dissocia-se evidentemente da Evita, a protagonista das suas lembranças, o que indica que já é um outro eu. Destacamos, também, o sentimento de culpa e abordamos a necessidade de formação de uma consciência histórica sobre o acontecido.

No sexto capítulo, visamos interpretar como tornam patente a mentira oficial. Distinguimos o heroísmo, o papel tradicional da mulher e o racismo.

O objectivo deste trabalho foi identificar as diferenças entre o olhar masculino e feminino no romance *Os cus de Judas* de António Lobo Antunes e n’*A costa dos murmúrios* de Lídia Jorge.

Esta tese pretende ser um contributo para uma reflexão mais abrangente sobre o olhar masculino e feminino sobre a guerra colonial.

Palavras-chave: a guerra colonial, o papel da mulher, a culpa, a identidade, a mentira oficial, o heroísmo, o racismo

Summary – Masculine and Feminine View of the Colonial War (António Lobo Antunes & Lídia Jorge)

The present thesis, “Masculine and Feminine View of the Colonial War (António Lobo Antunes and Lídia Jorge)” concerns the peculiarity of the masculine and feminine view of the colonial war in Portuguese colonies in Africa. This thesis focuses on two world-wide known novels: *Os cus de Judas* by António Lobo Antunes and *A costa dos murmúrios* by Lídia Jorge. The aim is to reveal that the standpoint was influenced by different social status that women and men held in Salazarian Portugal and in the colonial war itself.

The introductory section is devoted to a brief summary of the Portuguese history which had a major impact on the contemporary national identity. The era of the Estado Novo, the Colonial War and the Carnation Revolution was outlined. The literary situation in Portugal after the Revolution was also shortly observed.

The main part began with the introduction of António Lobo Antunes & Lídia Jorge and listed out their principal writings, concentrating primarily on *Os cus de Judas* and *A costa dos murmúrios*.

Afterwards the focus turns to the different position of the women and men in the colonial war, comparing how it influenced their respective lives. While Lídia Jorge observes the destructive impact of the war on its surroundings, António Lobo Antunes views the injustice on the personal basis. Finally, we examine how they overcame the suffered trauma and the feelings of guilt.

The last section illustrated the concept of heroism, the status of the women and the attitude towards racism and how they rejected the salazarian ideals in a different way, influenced by the masculine and feminine point of view.

Keyword: colonial war, position of woman, guilt, identity, official lie, heroism, racism

Resumé – Mužský a ženský pohľad na koloniálnu vojnu (António Lobo Antunes a Lídia Jorgeová)

Táto bakalárska práca skúma mužský a ženský pohľad na koloniálnu vojnu v diele dvoch velikánov portugalskej literatúry – Antónia Lobo Antunesa a Lídie Jorgeovej. Konkrétne sa zameriava na *Judášovu dieru* (1979, *Os cus de Judas*) a *Šuškejúce pobrežie* (1988, *A costa dos murmúrios*). Snaží sa zodpovedať na otázku, či sa líši mužský a ženský pohľad na koloniálnu vojnu.

Delí sa na šesť kapitol, ktoré sa skladajú z ďalších podkapitol. Po úvode, v ktorom načrtávame analyzovanú problematiku, sa zameriavame na stručnú charakteristiku historického kontextu. Do centra pozornosti postupne kladieme Nový štát, vzťah k Afrike, ktorý bol prepojený s národným sebaobrazom Portugalcov, na vojnu, ktorú Portugalci viedli, aby si zámorie udržali, na Klinčekovú revolúciu a stručne charakterizujeme tiež situáciu v portugalskej literatúre po 25. apríli.

Nasledujúce kapitoly sú venované predstaveniu autorov analyzovaných diel a ich tvorbe so zameraním na *Judášovu dieru* a *Šuškejúce pobrežie*.

Jadro práce začína poukázaním na to, že muži a ženy zastávali v koloniálnej vojne rozličnú pozíciu a mali iné úlohy. Ženy mali poskytovať mužom oporu a vytvárať domov v čase, keď manželia neboli na misii. Naproti tomu, muži priamo bojovali vo vojenských operáciách a bezprostredne sa stretávali s hrôzami vojny. Sledujeme tiež, ako sa rozprávači oboch diel vyrovnávajú so svojimi spomienkami na prežitú traumu. Vyzdvihujeme snahu autorov vytvoriť celospoločenské povedomie o pravej podobe minulosti.

V poslednej kapitole porovnávame, ako konkrétne ovplyvňuje mužská a ženská optika videne koloniálnej vojny. Sústreďme sa na koncept hrdinstva, na postavenie ženy a na rasizmus, keďže sa stali predmetom salazarovského skresľovania skutočnosti. Oficiálna rétorika totiž tvrdila, že vojaci sú obdivovaní hrdinovia, že poslanie ženy je byť manželkou a matkou a že v Afrike neexistuje rasizmus.

Kľúčové slová: koloniálna vojna, postavenie ženy, vina, identita, oficiálna lož, hrdinstvo, rasizmus

Zoznam použitej literatúry a zdrojov

Primárna literatúra:

ANTUNES, António Lobo. *Jidášova díra*. Praha: Mladá fronta, 2002. ISBN 80-204-0964-5.

ANTUNES, António Lobo. *Os cus de Judas*. 25.^a edição. Lisboa: Dom Quixote, 2004. ISBN 972-20-2759-X.

JORGE, Lídia. *A costa dos murmúrios*. 13.^a edição. Lisboa: Dom Quixote, 1995. ISBN 972-20-2343-8.

Sekundárna literatúra:

Biblia. Slovenský ekumenický preklad. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2011. ISBN 978-80-85486-61-2.

BINKOVÁ, Simona. *Čas zámořských objevů*. Praha: Triton, 2008. ISBN 978-80-7387-030-0.

BINKOVÁ, Simona. *Portugalsko*. Praha: Libri, 2004. ISBN 80-7277-217-1.

CAETTANO JOÃO, Mário Augusto. *Odras konce portugaského impéria v literatuře*. Praha: 2004. 14 s. Seminární práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Ústav románských stídí.

FERREIRA, Ana Paula. *Reengendering History: Women's Fictions of the Portuguese Revolution*. In: *After the Revolution: Twenty Years of Portuguese Literature, 1974-1994*. Lewisburg: Bucknell University Press, 1997, s. 219 – 242.

FERREIRA, Manuel. *Literaturas Africanas de Expressão Portuguesa*. Lisboa: ICALP, 1977.

HENRIQUES, Isabel de Castro. *Os pilares da diferença: relações Portugal-África, séculos XV-XX*. Casal de Cambra: Caleidoscópio, 2004. ISBN 972-88-0131-9.

JORDÃO, Paula. A Costa dos Murmúrios: Uma Ambiguidade Inesperada. *Portuguese Literary & Cultural Studies. Lídia Jorge in Other Words*, 1999, núm. 2, Spring, s. 49-59.

KLÍMA, Jan. *Poslední koloniální válka*. Praha: Libri, 2001. ISBN 80-7277-033-0.

LOURENÇO, Eduardo. „Evropa a my”. Prel. Vlasta Dufková. In: *Chaos a nádhera*. Praha: Dauphin, 2002. ISBN 80-7272-038-4.

MAGALHÃES, Isabel Allegro de. O sexo dos textos. In: *O sexo dos textos e outras leituras*. Lisboa: Editorial Caminho, 1995, s. 15-53. ISBN 972-21-0982-0.

MEDEIROS, Paulo de. Memória infinita. *Portuguese Literary & Cultural Studies. Lídia Jorge in Other Words*, 1999, núm. 2, Spring, s. 61-77.

PERES, Phyllis. *Love and Imagination among the Ruins of Empire: António Lobo Antunes's Os Cus de Judas and O Fado Alexandrino*. In: *After the Revolution: Twenty Years of Portuguese Literature, 1974-1994*. Lewisburg: Bucknell University Press, 1997, s. 187-201. ISBN 0-8387-5336-1.

RIBEIRO, Margarida. Percursos Africanos. A Guerra Colonial na Literatura Pós-25 de Abril. *Portuguese Literary & Cultural Studies*, 1998, núm. 1, Fall, s. 125-152.

SAPEGA, Ellen. No Longer Alone and Proud: Notes on the Rediscovery of the Nation in Contemporary Portuguese Fiction. In: *After the Revolution: Twenty Years of Portuguese Literature, 1974-1994*. Ed. Helena Kaufman e Anna Klobucka. Lewisburg: Bucknell University Press, 1997, s. 168-186. ISBN 0-8387-5336-1.

ŠTUBNER, Juraj. *La chute a Os Cus de Judas, teória a prax?* Praha, 2008. 22 s. Ročníková práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Ústav románských studií.

VECCHI, Roberto. *Excepção Atlântica: pensar a literatura da guerra colonial*. Porto: Edições Afrontamento, 2010. ISBN 978-972-36-1100-7.

VIEIRA, António. *S. Da Epifania*. Porto: Ed. Lello & Irmão, 1959, II

VRUBLOVÁ, Karolína. *Podoby paměti v románech Lídie Jorgeové*. Praha, 2008. 77 s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Ústav románských studií.

Elektronické dokumenty:

LIMA, Sumaya Machado. Murmúrios do espio: Uma leitura sobre o olhar marginal e exilado da escrita de lídia jorge e suas personagens femininas em “A Costa dos murmúrios“.. *Buala. Cultura Contemporânea Africana*. [online]. [cit. 2012-04-10]. Dostupné z: <http://www.buala.org/pt/a-ler/murmurios-do-espio-uma-leitura-sobre-o-olhar-marginal-e-exilado-da-escrita-de-lidia-jorge-e-su>.